

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΕ ΑΡΧΑΙΑ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑΤΑ

A'. Τὰ ἐπιγράμματα τῆς Μυρρίνης (A.E. 1948 / 9, 116).

I. Καλλιμάχο θυγατρὸς ιηλανγές μιημα <τόδ' ἔστιν,>
ἢ πρώτη Νίκης ἀμφεπόλευσε τεών
εὐλογίαι δ' ὄνομ' ἔσχε συνέμποδον· μὲν ἀπὸ θείας
Μυρρινέη κλήθη συντυχίας ἐινόμως.

II. Προύτε Ἀθηναῖς Νίκες ἔδος ἀμφεπόλευσεν
ἢ πάντων κλήσαι Μυρρινή εὐτυχίαι.

Τὴν ώραία αὐτὴν ἀττικὴ ἐπιγραφή, ποὺ ἀνήκει γύρω στὰ 400 π.Χ., δημιουσίεψε πρὶν ἀπὸ λίγους μῆνες ἐ ἔφορος ἀρχαιοτήτων I. Η απαδημητρίου, ποὺ μὲ πολλὴ δέξια συνδέει τὴν Μυρρίνη τοῦ ἐπιγράμματός μικρὸς τὴν ὄμώνυμη γῆραϊδα τοῦ Ἀριστοφάνη στὴν Λυσιστράτη.

Παρατηρήσεις. I. Ἡ συμπλήρωση είναι τοῦ ἐκδότη. Οἱ ἄλλες λύσεις ποὺ προτείνει δὲν στέκονται. Δύο πεντάμετροι στὴν ἀρχή, μὲ «σπουδείους» στὸ δεύτερο ὅμιστίχιο τοῦ πρώτου «πρὸς τονισμὸν τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀποθυνούσης», εἰναι ἀδύνατο νὰ ὑπάρξουν. Ο στίχος αἴλινον εἰπέ, τὸ δ' εὐ νικάτω τοῦ Αἰσχύλου είναι τρίμετρος, ὅχι πεντάμετρος. Κι' ἐπειτα τὸ ἐλεγειακὸ δίστιχο ἔχει νόμιμος δικούς του καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ συγκριθεῖ μὲ μέτρα χορικά.

3/4. Ὁ ἐκδότης, ποὺ θεωρεῖ καὶ τοὺς ἔξι στίχους πὼς ἀνήκουν σ' Ἑναὶ μόνο ἐπιγράμμα, στίζει μετὰ τὸ συντύχιας, συγδέοντας ἔτοι τὸ ἐπίρρημα ἐινόμως μὲ τὰ ἐπόμενα. Ἐνας τέτοιος διμως διασκελισμὸς ἀνάμεσα στὸν πεντάμετρο καὶ στὸν ἑξάμετρο είναι σπαχιότατος. Ἐπειτα, νομίζω, πὼς θὰ ἐπρεπε γὰρ δώσουμε σημασία καὶ στ' ἀκόλουθα στοιχεῖα: α) στὴν ἀρχὴ τοῦ στ. ὅ ὑπάρχει ἀσύγδετο· β) στοὺς στ. 5/6 ἔχναγυρίζουν ἔγγοιες ποὺ ἀναρέρονται καὶ στοὺς πρώτους τέσσερεis στίχους μὲ τὶς ἵδιες πάνω κάτω λέξεις· γ) μετὰ τὸ ἐτύμως διακρίνονται στὴ φωτογραφία τῆς ἐπιγραφῆς καθαρὰ οἱ δύο κάθετες στιγμὲς ἀπὸ τὶς τρεῖς ποὺ χώριζαν τὸ κείμενο σὲ δύο μέρη.

Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ἀμφιβολία πὼς ἐδῶ ἔχουμε δύο χωριστὰ ἐπιγράμματα μὲ τὸ ἴδιο θέμα, καταχωρισμένα στὴν ἴδια πάνω ἐπιγραφή.

"Ισως ξέτοι μπορεί γάλ ἐξηγγυθεὶς καὶ ή διαφορὰ τῆς γραφῆς: (2) ποσόνη,
Νίκης (πρᾶθ. δικιας (1) Καλλιμάχο), ἀλλὰ (5) πρώτε, Νίκες: στὸ χα-
ράκτῃ εἰχαν διστεῖ δύο χειρόγραφα, ἔνα για κάθε ἐπίγραμψα, μὲ διαφο-
ρετικὴ δρθιγραφία. Ἡ χρονολογία τῆς ἐπιγραφῆς δικαιολογεῖ τὴν
ἀστάθεια αὐτῆς.

Ἡ πρόταση ποὺ εἰσάγεται μὲ τὸν ὡς εἶναι βέβαια αἰτιολογική
(«διότι ὁνομάσθη Μυρρίνη», Παπαδημητρίου). Ἀπιθανότερο εἶναι γάλ
θεωρήσουμε τὴ φράση ἐπιφωνηματική: πῶς δινομάστηκε ἀλγήθινὰ Μυρ-
ρίνη ἀπὸ θεία συντυχία! (πρᾶθ. Ὁμ. Τ 290 ὡς μοι δέχεται κακὸν
ἐκ κακοῦ αἰεί). Μὲ ἐπιφωνηματικές προτάσεις δὲν τελειώνουν επάνια
τὰ ἐπιγράμματα (πρᾶθ. Ηλάτ. 9 D. == Παλ. Ἀνθ. 7, 259,2 φεῦ, γαίης
ὅσσοι ἀφ' ἡμετέρους!), σχι λιγότερο συχνὰ διμως τελειώνουν καὶ μὲ αἰ-
τιολογικές. Ἐκεῖνο ποὺ διυσκολεύει τὴ δεύτερη ἐρμηνεία εἶναι ή ἀπο-
μάκρυνση τοῦ ὡς ἀπὸ τὴ λέξη ποὺ ἐξαίρεται (κλίμη ἐινόμωσ), ἀν καὶ
Οὐδὲ μπορούσαμε νὰ βροῦμε τὸ λόγο τῆς ἀνωμαλίας αὐτῆς στὶς ἀνάγκες
τοῦ μέτρου. Ὁπωσδήποτε, καὶ στὴ γενικὴ καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση,
μποροῦμε γάλ στέξουμε πιὸ δυνατὰ μετὰ τὸ συνέμποδον· γιατὶ καὶ αἰτιο-
λογικὴ πρόταση ἀν ἔχουμε, μιὰ καὶ εἰσάγεται μὲ τὸν ὡς, πρέπει γάλ
τὴ θεωρήσουμε κάπως πιὸ ἀνεξάρτητη.

6. "Αλλαξι καὶ ἐδῶ τῇ στέξη, γιατὶ τὸ Μυρρίνη σὰν ὑποκείμενο
τοῦ ἀμφεπόλευσεν βρίσκεται σὲ δινοματικὴ καὶ σχι σὲ αλητικὴ πτώση.

Ο ποιητὴς στοὺς δύο τελευταίους στίχους τοῦ πρώτου ἐπιγράμ-
ματος πιστοποιεῖ τὴν ἑσωτερικὴν συγγένεια ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ
ὄνομα καὶ στὸ ἐπάγγελμα τῆς ἱέρειας: τὸ ὄνομά της ἀποδείχτηκε
οὐτέμποδος εὐλογίᾳ, σύμφωνο μὲ τὸν «καλὸ λόγο» (σχι τόσο: μὲ τὴ
δόξα, δπως ἐρμηνεύει ὁ ἐκδότης). Ἡ ἐκφραση εἶναι κάπως περίτεχνη,
τὸ γόνιμά της δικιας καθαρό: τὸ ὄνομα τῆς Μυρρίνης στάθηκε καλοσύ-
μαδο — ἀφοῦ μὲ μύρτινο στεφάνι στόλιζεν τὸ κεφάλι τους οἱ ἱέρειες¹.

Τὸ μαγικὸν νόμιμα τοῦ ὄνοματος τονίζεται: στοὺς ἀρχαῖους τραγικούς πιὸ
πολὺ. Όταν τὸ πρόσωπο ποὺ τὸ ἔχει διατυχεῖ η φέρνει διατυχία: *Ποινινέκης -*
(πολλὰ) νείκη, Απόλλων - ἀπόλλωμ, Αἴας - αἰαῖ, Ἐλένη - ἐλεν, Πενθείς - πένθος,
Μελίαγρος - ἄγρα μελέα, Ἀρροδίη - ἀρροσίνη. Τὸ «καλό» ὄνομα — σὲ
πρόχειρη ἔρευνα — ἔξι ἀπὸ τὸ ἐπιγράμματα μας νὰ τονίζεται στὸ ἐπίγραμψα τοῦ
Κριναγόρα, Παλ. Ἀνθ. 5, 108: *Πρώτη οὐσὶ ὅνομα*. ἕσκεν ἐιήτυμον. Ἐξάπαντος
δημος τὰ παραδείγματα δὲν εἶναι μοναδικά. Μὲ τὸ ἀτύμως τοῦ δικοῦ μας ἐπιγράμ-

¹ "Αλλαξι χρήσεις τῆς μυρτιᾶς στὴ λατρεία καὶ γενικὴ στὴν ἐπίσημη διών
τῶν Ἑλλήνων ιδέα στὸν Παπαδημητρίου, δ.π. 148. "Οτις τοῦ ποιητὴ η σκέψη πήγε
καὶ στὸ μύθο τῆς Μυρρίνης, εἶναι χπιθανα.

ματος ἀντιστοιχεῖ στὰ ἄλλα παραδείγματα τὸ ἔτητέμως (Αἰσχ. Ἀγ. 682, ἐπόμενον Κριναγ. στ. 5), τὸ ἀριθμὸς (Αἰσχ. Ἐπιτά 829, Εὐρ. Τρωάδ. 990) καὶ τὸ ἀληθῶς (Εὐρ. Φοῖν. 636) ¹.

Ἡ φράση ἐκ πάντων στὸ ἐπίγραμμά μας δικαιώνει: θσους στὴν ἐπιγραφὴν τὴν σχετικὴν μὲ τὴν ἐγκατάσταση τῆς πρώτης ἵέρειας στὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης (IG I² 24, πρότ., καὶ M. N. Tod, A Selection of Greek Historical Inscriptions 21946, ἀρ. 40) συμπλήρωνται στὸ στ. 4 ἑχεῖς Ἀθηναῖων ἀπάντων (Καθαδίας, Prott). — Ἡ ἐκλογὴ ἔγινε μὲ κλῆρο ἀπὸ τὶς γνήσιες κόρες ὅλων τῶν Ἀθηναίων ἀστῶν· ή τύχη ὅρισε τὴν Μυρρίνη καὶ αὐτὸς θεωρήθηκε καλὸς οἰωνός. Τὸ συλλογισμὸν τοῦ ἐκδότη, ποὺ ἐνῷ ἡ ἐκλογὴ ἔγινε μὲ κλῆρο, τογίζει: ὅτι ἡ Μυρρίνη «ἐτιμήθη ἰδιαῖτέρως ὑπὸ τῶν πολιτῶν διὰ τῆς ἐκλογῆς αὐτῆς», δὲν μπορῶ νὰ τὸν παρακολουθήσω.

Ἡ ὑπόθεση τοῦ Παπαδημητρίου, ὅτι δὲ Ἀριστοφάνης, παρουσιάζοντας στὴν Λυσιστράτη του (Λήγαια τοῦ 411) μὲ τὸ ἴδιο ὅνομα Μυρρίνη μιὰν ἀκόλαστη νέα γυναικα, θέλγεις νὰ δημιουργήσει κωμικὴ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν δική του ἡρωΐδα καὶ στὴν ἱέρεια, ποὺ δὲν ἔταν πιὰ νέα, εἶναι καὶ ἔξυπνη καὶ πιθανή, ἀφοῦ μάλιστα δὲν ξέρουμε ἄλλη σύγχρονη Ἀθηναία μὲ τὸ ὅνομα αὐτό. Παρ' ὅλα αὐτὰ δὲν πιστεύω πὼς δὲ ποιητής γυρεύει νὰ θυμίζει: τὴν θρησκευτικὴν ἰδιότητα καὶ τὴν παρθενία τῆς ἱέρειας μὲ ἀδιάνοπους ὑπαινιγμάτους. Τὰ χωρία δπου παραπέμπει δὲν ἐκδότης (195, 207, 898) δὲν μας δίνουν κανένα τέτοιο δικαίωμα.

Γιὰ τὰ διπλὰ καὶ πολλαπλὰ ἐπιγράμματα τὰ γραμμένα πάνω στὴν ἰδιαίτερη πέτρα, χωρὶς νὰ ξεχωρίζονται, ἔγραψε ὁ καθηγητὴς Σ. Β. Κουγέας, Ἐπιτύμβιον Χρήστου Τσεύντα (1941) σ. 666.

B'. Ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα ἀπὸ τὴν Χίο (Revue de Philologie 1949, 15).

7 Χαῖρε καὶ εἰν Ἀίδεων χοιροτή, κούφη δέ σ' ἔνερθε
εὐνάζοι κόλποις γαῖα διοδεξαμένη.

Ο ἐκδότης, ὁ ἔφορος Ν. Κοντολέων, γράφει στὸ στ. 7 δ' ἐτεροθε.
Τὸ εἰναίζοι ὅμως ἀπαίτει κάποιο ἀντικείμενο, ἐνῷ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ
ἐπίρρημα δὲν χρειάζεται καθόλου τὴν πρόθεση.

I. Θ. ΚΑΚΡΙΔΗΣ

¹ Τὸ ὅνομά του τὸ ἀπαρνέται: ἐ Ηροινήθεας μὲ τὴν θεαγογγή του. Αἰσχ. Προμ. 85: φρεδιωρίμως.

² Ο.π. 150. Πρότ., καὶ πιὸ πάνω: «Εἰναι πιθανόν ὅτι κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς ἱέρειας, καὶ δὴ τῆς πρώτης, τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἔξελεξαν παρθένον νέαν καὶ σύγενη».

ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΤΗΣ ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΚΟΡΑΗ

Στή Βιθλιοθήκη Κοραή τής Χίου σώζεται ή Αύτοβιογραφία του γραμμένη μὲ τὸ χέρι του, σὲ μορφὴ πιὸ συντομευμένη ἀπὸ τὴν τυπωμένη ἔκδοση (Βίος Ἀδαμαντίου Κοραῆ). Συγγραφεῖς παρὰ τοῦ ἴδιου. Ἐν Παρισίοις 1833). Τὸ χειρόγραφο αὐτό, ποὺ ἔχει στὸν Κατάλογο τῶν χειρογράφων τῆς Βιθλιοθήκης τὸν ἀριθμὸν 493, ἀποτελεῖται ἀπὸ 18 ἀριθμημένες σελίδες (0.19×0.30) ἀπὸ χονδρὸ δ χαρτί, μὲ μεγάλο πρὸς τὸ ἀριστερὸ περιθώριο. Σ' ἕνα ἄλλο φύλλο, χωριστά, ἀπὸ 4 σελίδες χωρὶς ἀριθμηση, μὲ γραμμένη μόνο τὴν πρώτη σελίδα, ὑπάρχουν διάφορες προσθήκες, πάλι: μὲ τὸ χέρι τοῦ Κοραῆ. Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ εἶναι κολοβό, γιατὶ σταριατὰ στὴ σελ. 29 (30) τοῦ ἐντύπου, στίχος 4 (1), μὲ τὴ λέξη: ...τὸ πλέον.

Στὸν ἴδιο φάκελο ὑπάρχουν ἄλλες τέσσαρες σελίδες, ἀριθμημένες 17 - 20, σὲ λεπτότερο χαρτί, τοῦ ἴδιου σχήματος, κι' αὐτὸ μὲ μεγάλα περιθώρια, μὲ γράψιμο ἄλλου, ποὺ φαίνεται ὅμως νὰ ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὸν γραφικὸ χαρακτήρα τοῦ Κοραῆ, ἀλλὰ πιὸ καλλιγραφικό· πρέπει γὰ εἶναι τὸ γράψιμο τοῦ Φιλίππου Φουργαράκη, γραμμιστικοῦ τοῦ Κοραῆ στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του. Τὸ δεύτερο τοῦτο χειρόγραφο περιέχει κι' αὐτὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν αὐτοβιογραφία τοῦ Κοραῆ, μὲ προσθήκες καὶ διορθώσεις τοῦ ἴδιου· περιέχει σχεδόν ἀπαράλλακτον τὸν τυπωμένο Βίο, μὲ ἀσήμαντες παραλλαγές, ἀπὸ τὴ σελ. 24 (25) στίχ. 13 (1) ἀπὸ τὶς λέξεις: τυπωμένον. Ήρθε τῆς προσφορᾶς... ἔως τὸ τέλος.

Ο τυπωμένος Βίος ἔχει: στὸ τέλος χρονολογία: 23 Λεκανιβρόίου 1829, ἐνῷ τὸ πρῶτο χειρόγραφο ἔχει: στὴν ἀρχὴ χρονολογία: 4 Μαρτίου 1826. Άπλο αὐτὸ βλέπουμε, πώς γι συγγραφή, τῆς αὐτοβιογραφίας του ἀπασχόλησε τὸν Κοραῆ ἐπὶ τέσσερα σχεδόν χρόνια.

Τὸ πρῶτο χειρόγραφο ἔχει: πολλὲς διαρθρώσεις, διαγραφὲς καὶ προσθήκες· οἱ διαρθρώσεις ἔχουν σκοπὸ νὰ κάνουν τὴ φράση, κοινότερη. Μερικὲς διαγραφὲς—ποὺ εἶναι μάλιστα μὲ μεγαλύτερη προσοχὴ καὶ μεγάλες, γιὰ μὴν λιποροῦν νὰ διακαστοῦν οἱ σημειώνες λέξεις—ἀποδιλέπουν εἰς τὸ νὰ μετριάσουν δριψιμένες φράσεις ἢ νὰ κρύψουν δριψιμένα ὄντα. Ήγα ἀπὸ αὐτὰ τὰ σημειώματα εἶναι τὸ σημείον του διασκάλου του στὴ Σμύρνη ἀπὸ ἄλλες πηγὲς ἔχει: ἐξαχθῆ πρὸ πολλοῦ

¹ Ο «Βίος» ἔκδοθηκε στὸ Παρίσιο: δύο φορὲς στὰ 1833: ἡ μὲ τὴ ἔκδοση ἔχει: 30 σελίδες, ἡ ἄλλη 31. Στὰν τίτλο διαφέρουν, ὅτι: γι πρῶτη ἀπὸ αὐτὲς ἔχει: καὶ τὴ διεύθυνση τοῦ τυπογράφου. Οἱ ἀριθμοὶ μέσα σὲ παρένθεση (σελίδων καὶ στίχων) ἀφοροῦν τὴν ἔκδοση μὲ τὶς 31 σελίδες. Ήσι: ἀπὸ τὶς δύο εἶναι: πραγματικὴ για πρώτη ἔκδοση, δύο εἶναι γνωστά.

μὲ ἀρκετὴν ἀσφάλεια τὸ συμπέρασμα, πώς ήταν ὁ Ἱερόθεος Δενδριγός· στὸ χειρόγραφο διακρίνεται τὸ ὄνομα Ἱερόθεος, ἀν καὶ σθησμένο προσεκτικὰ ἀπὸ τὸν Κοραή· ἔτσι ἔχουμε πιὰ καὶ τὴν τυπικὴν ἐπιθετικῶση γιὰ τὸ ζῆτημα αὐτό.

Θὰ ήταν ἀσκοπό γὰ παρατίστω ἐδῶ ὅλες τὶς παραλλαγὲς τοῦ πρώτου χειρογράφου ἀπὸ τὸν τυπωμένο Βίο. Αὐτὸς θὰ μποροῦσε νὰ γίνῃ ἀπὸ ἔνα μελλοντικὸν ἐκδότη τοῦ Βίου, μὲ σχόλια—ποὺ εἰναι ἀπαραίτητα γιὰ μερικὰ σκοτεινὰ ἡ ἀκόμη καὶ λαγθασμένα σημεῖα τοῦ Βίου·— τότε θὰ μποροῦσαν, σὲ ὑποσημειώσεις, γὰ παρατείνουν καὶ οἱ παραλλαγές. Κι ἀντὸν τὸ σκοπὸν ἔχει τὸ σημείωμα τούτο: γὰ πληροφορίσῃ γιὰ τὴν ὑπαρξὴν τοῦ χειρογράφου, ποὺ νομίζω πώς δὲν τὸ πρόσεξε κανεὶς μᾶς τώρα.

Θὰ σημειώσω μόνο ἐλάχιστες παραλλαγές, μὲ κάποια σημασία: σελ. 6 στίχ. 7 (!) λείπει τὸ: «*Xīon τὴν πατρίδα*», σελ. 7 στίχ. 9 (10) ἀντί: «*τοῦ παρακαλέοντος ἐλληνισμοῦ τὰ συγγράμματα*», ἔχει: «*τὰ συναξάρια, καὶ ἄλλα τοιαῦτα*», σελ. 9 στίχ. 13 (15), ἀντί: «*μέρος τῆς σοφίας του*», ἔχει: «*ὅσα ἥξενοεν*», σελ. 10 στίχ. 13 (16), ἀντί: «*τὰς κλίσεις τῶν δυνομάτων καὶ τὰς συζητίας τῶν θημάτων*», ἔχει: «*τὰ πολυνθρόνητα Καλὰ γραμματικά*», σελ. 17 στίχ. 2 (9), ἀντί: «*πολλὰς ἐπιστολάς*», ἔχει: «*τοῦ ἐπιστολάς*», σελ. 17 (18) στίχ. τελ. (2), μετὰ τὸ «*Ιογικήρ*», προσθέτει: «*τοῦ Κορυδαλέως*», σελ. 19 στίχ. 4 (14), ἀντί: «*ἄν καὶ εἰς τῶν μισοχρίστων φίλων τοῦ τυράννου τὸ Λεξικόν*», ἔχει: «*ἄν καὶ εἰς τοῦ Μετεργίχου τὸ Λεξικόν*».

Γιὰ δεῖγμα τῶν διαφορῶν μεταξὺ τοῦ πρώτου χειρογράφου καὶ τοῦ τυπωμένου Βίου, παραθέτω τὴν τρίτη παράγραφο:

Χειρόγραφο

Κατοφθόματα τοῦ βίου μου δὲν ἔχω
rā ἀπαριθμήσω τὰ ἀμαρτήματα ἥδελα
μετά χαρᾶς δημοσιεύσειν. ἀν μὲτη-
ροφόροι τίς, δὲν ἔμελλε rā διορθώη
κάνειντα ἡ δημοσίευσις. Γράφω λοιπὸν
ἀπλά τινά τῆς ζωῆς μου συμβεβηκότα
καὶ τοῦτο διὰ rā ἀπαροφθώσιο τινά
σημάντα...

Τυπωμένος Βίος

Κατοφθόματα τοῦ βίου μου, ἀξια λό-
γον, δὲν ἔχω rā ἀπαριθμήσω τὰ ἀμαρ-
τήματα μου ἥδελα μετά χαρᾶς δημο-
σιεύσειν ἦν κρίνα, δὲν ἔμελλε rā διορ-
θώσῃ κατένα ἡ δημοσίευσις. Γράφω
λοιπόν ἀπλά τινά τῆς ζωῆς μου συμ-
βάντα καὶ τοῦτο ὡχι δι' ἄλλο (μαρ-
τύροις τὴν ἕσταν ἀληθείαν) πλὴν διά
rā ἀπαροφθώσιο τινά σημάντα...

Δύο ἀπὸ τὶς παραπάνω διορθώσεις στὴν τελικὴ μορφὴ τοῦ Βίου (ἡ 2η καὶ ἡ 3η) εἶχαν σκοπὸν γὰ μεγαλώσουν τὸ γόνητρο τοῦ πάππου του Ἀδαμαντίου Ρύσιου, γιατὶ ἐγῶ στὸ ἀρχικὸ σχέδιο ἔγραψεν ὁ Κοραής πώς ἡ μητέρα του καταλάβαινε «τὰ συναξάρια καὶ ἄλλα τοιαῦτα», συγχρόνως δὲ καὶ πώς ὁ πάππος του ἔμαθε στὶς κόρες του «ὅσα ἥξενοεν», κατόπιν τὸ διόρθωσε, πώς ἡ μητέρα του καταλάβαινε «τοῦ πα-
ρακαλέοντος ἐλληνισμοῦ τὰ συγγράμματα» καὶ πώς ὁ Ρύσιος μετέδωκε στὶς κόρες του «μέρος τῆς σοφίας του». ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΓΚΙΝΗΣ

ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΤΑ ΔΥΟ ΠΡΩΤΑ ΧΟΡΙΚΑ ΤΗΣ "ΕΡΩΦΙΛΗΣ"

λ 591—593

μᾶλλιος τὰ τόσα βρόχια τὰ δικά σου
γλυκιά, καὶ μετ' αὐτὰ τόση ἔχουν χάρη
π' ὅποιο κι' ἄν ἐμπερδέσα φημιστᾶ σου.

Τὸ π' ὅποιο διάρθωσῃ, φάγεται, τοῦ Ξανθουδίδη (δυστυχῶς τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα δὲν είναι ἵχανον ποιητικό). 'Ο Σάνθας μ' ὅποιο· (ἡ ἔκδοση Γραφενίγου); τὸ χρ. Legrand κι' ὅποιο (ἴσως σωστά). 'Αλλὰ ποιό τὸ ὑποκείμενο τοῦ ἔχουν(r); 'Αν ὑποθέσουμε: οἱ ἄνθρωποι (590 ποὺ βγαίνεις πάντα μ' ὅλον σε κερδαμένος), τότε: καὶ μὲ αὐτὰ τὰ βρόχια τόση δύναμιν (χάρη) ἔχουν οἱ ἄνθρωποι, ποὺ ὅποιοι κι' ἂν μπερδέψων αὐτὰ τὰ βρόχια, σὲ εὐγνωμογεῖ (ῶ "Ἐρωτα). 'Ομαλότερο ὅμως είναι γὰ νοήσουμε ὑποκείμενο: τὰ βρόχια, καὶ τότε τὸ μετ' αὐτὰ θὰ ἔχῃ γεγονὴ σημασία: καὶ μὲ ὅλ' αὐτὰ (ποὺ ἀναχέραμε), μὲ τὶς ἴδιας τετραεξι, μὲ τὴν δύναμην αὐτὴν, τοῦ "Ἐρωτα, ἔχουν τέτοια λογὴ (τόση ἔχουν χάρη) ποὺ κτλ.

λ 600—602

Στὸν οὐρανὸν ὅντα θέλης ἀτεβάζεις
μ' ἀποκοτὰ καὶ δύραμη μεγάλη
καὶ τὴν καρδιὰ τοῦ Ζεῦ τὴν ἴδια σφάζεις.

Τὸ ἀτεβάζεις ἐδῶ μὲ σημασία μέση: ὅποτε θέλεις ἀτεβαίρεις στὸν οὐρανό. 'Η μέση αὐτὴ, σημασία σὲ τύπῳ ἐνεργητικὸ δὲν είναι ἀσυγήθιστη. "Ετοι, νομίζω, πρέπει νὰ ἐρμηνεύσουμε καὶ τοὺς στ. 69-71 ἀπὸ τὴν Ἀφέρωση:

καὶ τὰ φτερά, ποὺ σῶρα
ο' δρος τὰ μ' ἀτεβάσουσι ψηλὸ 'ποὺ τ' Ἐλικώρα,
μοῦ κόρη, ὅντας ἀστέσασι καὶ χαμηλοπετοῦσα

τὰ φτερά μοῦ κόπηκαν ὑποκείμενο τοῦ κόρηα(r) δὲν μπορεῖ νὰ είναι ἄλλος ἀπὸ τὰ φτερά. Στὴν ἔκδοση Σάνθα ἡ γραφὴ μοῦ κόρη' ὄντάρ, ποὺ σωστά ὁ Ξανθουδίδης συμπληρώνει μοῦ κόρηα ποὺ κόρη (69 κείνη = ἡ Τύχη) ἀδύνατο, μοῦκοηε ἀπίθανο. (Γιὰ τὴν συγκριτικὴ σημασία τοῦ ψηλὸ 'ποὺ τ' Ἐλικώρα βλ. Ε. Κριαρᾶ, ΕΕΒΣ 11, 1935, 246-7). Τὴν ἴδια μέση σημασία ἔχει καὶ τὸ φιλοῦσσα(r) B 149: (Δυὸς περιστέρια) κι' ἐσμίγασι κανακιστὰ καὶ σπλαχνιὰ φιλοῦσσα = φιλιόνταν, φιλοῦσσε τὸ ἔνα τ' ἄλλο. (Πρᾶ. καὶ Ἐρωτόκριτο Δ 1630: πιάνουνται κι' ἀγκαλιάζουνται καὶ κλαίοντας φιλοῦσι, ὁ ἔνας τὸν ἄλλο δηλ.).

(Οἱ προηγούμενοι στίχοι (597-599) στὴν ἔκδοση Ξανθουδίδη, (κατὰ τὸ χρ. Legrand) ἔχουν:

κι' ὅχι οἱ ἀθρῷποι μόνο γνωσιμέρα
σ' ἔχουσι τί μπορεῖς καὶ πόσα ξάξεις
μὲν τὰ βερτόνια αὐτὰ τὰ χρυσωμέρα.

χωρὶς σημεῖο τίξης στὸ ξάξεις καὶ μὲ τελεία στὸ τέλος. Ὁ Σάθις:
σ' ἔχουσι τί μπορεῖς καὶ πόσο ξάξεις,
μὰ τὰ βερτόνι' αὐτὰ τὰ χρυσωμέρα

μὲν κόρμικ στὸ ξάξεις καὶ χωρὶς στίξη στὸ χρυσωμέρα. Φανερὸς θτὶ κατὰ
τὴν ἔκδοση Σάθια πρέπει νὰ διαβάσουμε δΩΦ 600:

μὰ τὰ βερτόνι' αὐτὰ τὰ χρυσωμέρα
στὸν οὐρανὸν ὅπτα θέλης ἀνεβάζεις κτλ. *

καὶ νὰ ἐννοήσουμε τὸ ἀνεβάζεις ἐνεργητικὸ μὲ ἀντικείμενο τὰ βερ-
τόνια, καὶ μὲ ἀντίθεση (μὰ) πρὸς τοὺς προγγούμενους στίχους. Ἔτοι:
καὶ ὁ Κρικρᾶς ἐ. ἡ. 252: «Τὰ βέλη του, θταν θελήσῃ, θαρραλέα ἀνα-
θαίνουν εἰς τὸν οὐρανόν...». Γλωσσικὰ δὲν ὑπάρχει δυσκολίας οὕτε στὴ
γραφὴ οὕτε στὴν ἑρμηνεία. Μᾶς ἐμποδίζει δημος ἔνας ἄλλος λόγος, νο-
μικῶς ἴσχυρότατος. Τὰ τρίστιχα τοῦ χοροῦ τῆς «Ἐρωφίλης», καὶ στὶς
τέσσερεις πράξεις, χωρὶς καμιὰ ἐξ αἰρεση, κλείνουν πάντοτε ἔνα
ἀπαρτισμένο γόργυμα. Ἐνῶ στοὺς δεκαπενταυλακούς ἔχουμε τόσο συγνὸ
στὴν «Ἐρωφίλη» τὸ μετρικὸ διακανέλισμα, τὰ τρίστιχα τῶν χορικῶν
παραχθέτονται τὸ ἔνα δίπλα στ' ἄλλο σμιλευμένα μὲ κλασσικικὴ ἐντέ-
λεια καὶ δὲν ἐπιτρέπουν πουλεῖν διακανέλισμα ἀπὸ τρίστιχο σὲ τρίστιχο.
Δὲν πρόκειται γιὰ μετρικὴ λεπτομέρεια, ἄλλα γιὰ βασικὸ γνώρισμα τοῦ
ύφους τῶν χορικῶν. Μὲ τὴν γραφὴ τοῦ Σάθια (ἢ εἰχθε τῇ μοναδικῇ
ἐξαίρεσῃ, γιατὶ μὲ τὸ στ. δΩΦ (τὰ βερτόνι' αὐτὰ τὰ χρυσωμέρα) ἔχουμε
ἀκριβῶς τέλος τριστίχου.

A 618—651

Τούη τὴν τύχη, Ἐρωτα, νὰ σιρέψῃ
ξοπίσω τὴν κακή, χάρη τοῦ δᾶπος,
καὶ πλιὸ Οὐρανὸς κιαμιὰ μηδὲν τοῦ πέψη,
οὐ θέλη, δυσκολά, παρακαλῶ σε.

Νὰ σιρέψῃ μᾶλλον ἐνεργητικό, ὑποκ. ὁ Πανάρετος, ἀντικ. τὴν
τύχη. Δῶσε του τὴν χάρη (τὴν δύναμη), κάμε του νὰ μπορέσῃ νὰ στρέψῃ
πίσω, γ' ἀποδιώξῃ, τούτη τὴν κακή τύχη. Σὰ θέλη, ὑποκ. ὅχι ὁ Πανά-
ρετος: κατὰ πὼς είναι γ' ἐπιθυμία του, ἄλλα μᾶλλον ὁ οὐρανός: ἂν θε-
λήσῃ, ἂν στέρεσῃ, ἂν εὐδοκήσῃ.

B 189—190

δίχως τὴν ἐρωμένη αὐτὴ τὴν τόση
γεμάτη ἀπὸ φρουράκια καὶ πικρότη.

Ἐτσι ή ἔκδοση Γραδενίγου καὶ ὁ Σάθις· ὁ Ξανθούδιδης ἀκολουθεῖ τὸ χρ. Legrand καὶ γράφει:

δίχως τὴν ἐρθωμένη αὐτὴν τὴν φτώση
γεμάτην ἀπὸ φαυμάκια καὶ πικρότη.

Νομίζω πῶς ή γραφή τοῦ χρ. ἀποτελεῖ ἐξομαλυσμὸν καὶ πὼς τὴν σωστότερη γραφὴν μᾶς σώζει ὁ Γραδενίγος. (‘) Ξανθούδιδης γενικὲν περιμά τὸ χρ. Legrand). Στὸν στ. 482/3 ὁ ποιητὴς εἰπε πὼς τότε, τὸν χρονὸν καὶ δὲ, δὲν ἡτον ἐκ τὸν “Ἄδη στὸν κόσμον ἡ Περηφάνεια ἐρθωμένη (ὁ Ξανθ. ἐρχωμένη, νομίζω δῆμος τὸ ἐρθωμένη σωστότερο). Κι’ ἔξακολουθεῖ νὰ περιγράψῃ τὰ καλὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης: πόση καλομοιρία, πόση πολλὴ καρδιὰ (κι’ ἔδω προτιμότερη ἡ γραφὴ Γραδενίγου ἀπὸ τὸ καλὴ καρδιά τοῦ χρ.), πόση γλυκότη εἶχαν γνωρισμένη στὴ γῆ οἱ ἄγθρωποι— δίχως τὴν ἐρθωμένη αὐτὴν τὴν τύση, χωρὶς τὴν ἐρθωμένη αὐτὴν, αὐτὴν ποὺ γρήθε, ποὺ γι’ αὐτὴν μίλησε παραπάνω, τὴν τύση, τὴν τόσσα μεγάλη, τὴν Περηφάνεια δηλ. Ἡ γραφὴ Γραδενίγου εἶναι ἡ lectio difficilior. Τὸ γεγονός δὲ τὸ κάκιστο χρ. Μ(ονάχου) κάγει τὸν ιδιον ἐξομαλυσμὸν καὶ γράφει τὴν ἐρχομένην αὐτὴν τὴν φτύσιν ἐνισχύει, νομίζω, ἵσια-ἵσια τὴν γραφὴν τῆς ἔκδοσης τοῦ Γραδενίγου.

B 491—3

καρδὶα στὴν κάρφη κείνη πού γένει σώσει
χαριτωμένουν τιοῦ τὸ λογισμό τοη
καὶ τοῇ καρδιᾶς τοη τὰ κλαδιὰ νὰ δώση.

Ἐτσι καὶ ὁ Σάθις καὶ ὁ Ξανθούδιδης. Τὸ χρ. Legrand τοῦ λογισμοῦ τοη, δηλ. τὰ κλειδιὰ τοῦ λογισμοῦ τῆς καὶ τῆς καρδιᾶς τῆς. Ἡ γραφὴ δίχως ἀμφιθολία προτιμότερη, καὶ γιατὶ ἡ σύνταξη γίνεται ἐμπλότερη, ἀλλὰ κυρίως γιατὶ τὸ ἀπαίτετο ἡ ἀμφισσαταληξία (494 κυροῦ τοη, 496 ἀγαρτικοῦ τοη). Περίεργο πῶς δὲν τὸ πρόσεξε ὁ Ξανθούδης (οὔτε καὶ τὸ σημειώνει στὸ ὑπόμνημα).

B 524—527

Ζεῦν τις ὀφθαλμούς πον γύρισε σ’ ἐκείνη,
δέ τη λυπητεγμέ, παρακαλῶ σε,
κι’ ἐκεῖνον ἀπὸν ταίοι τζηρ ἐγίνη
χάρη νὰ μὴ τοῇ βλάψουσι τοῃ δῶσε.

Ἐτσι τὸν τελευταῖο στίχο ὁ Γραδενίγος - Σάθις. Ὁ Ξανθούδης προτιμᾷ τὴν γραφὴν τοῦ χρ. Legrand καὶ γράφει: χάρη νὰ μὴ τὴ βλάψουσι τοὶ δῶσε. Ὁ Κριαρᾶς ἔ. ἀ. 242-3 διερθώνει: νὰ μὴ τὸν βλάψουσι, παίρνοντας τὸ ἐκεῖνον ἀγτικείμενο τοῦ βλάψουσι, γιατὶ, καθίντε λέσι, δὲν μπορεοῦμε νὰ συνδυάσουμε τὸ ἐκεῖνον μὲ τὸ (?)δέ, ὃς δεύτερος ἀντι-

κείμενο (δέ τη κι' ἐκεῖνον), γιατὶ τότε ήταν ἔπειρε πάντα είχαμε ἀγτὶ την τὸ πάτημα. Δὲν νομίζω δὲ: σ' ἕνα τόσο συμπυκνωμένο ποιητικὸ κείμενο, ὅπους τὰ χορικὰ τῆς «Ἐρωφίλης», μποροῦν νὰ ισχύσουν τέτοιοι ὀρθολογιστικοὶ γραμματικοὶ κανόνες. Ηλάτως πιστεύω δὲ: γι' σύνταξη, ὅπως τὴν διατύπωνται ἐν Κριαράξ, είναι γι' αιστή, μόνο ποὺ δὲ χρειάζεται γὰρ διερθίωσουμε τὸ παραδομένο τοῦ σὲ τὸν γι' σὲ τὴν. Καὶ τὰ δυὸ τοῦ τοῦ τελευταίου στίχου είνα: γενικὲς (τῆς) καὶ δχὶς αἰτιατικὲς (τῆς γι' τοὺς) τὸ πρῶτο μᾶλλον δοτική γῆθεν. Δῶσε τῆς (σ' αὐτὴν) τὴν χάρη (πάλι ἐδῶ τὸ χάρη μὲ τὴν σημασία τοῦ δύναμη, κάμε την γὰρ μπορέσῃ), ἐκεῖνον ποὺ σγιγε ταῖρι της γὰρ μὴ τῆς βλάψουν (κανονικότερα, σὲ πεζὸ κείμενο, θὰ λέγαμε: γὰρ μὴ τῆς τὸν βλάψουν) ('Η ἐρμηνεία τοῦ στίχου μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν είναι τοῦ συναδέλφου κ. Στ. Καψωμένου, μὲ τὸν δποίον συζήτησα καὶ δλα τὰ ἄλλα κριτικὰ ζητήματα τοῦ κειμένου, καὶ ποὺ γι' συμβουλή του είναι πάντα ἀνεκτίμητη στὰ φιλολογικὰ ζητήματα τῶν κρητικῶν κειμένων).

ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

ΕΝΑ ΝΕΑΝΙΚΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΟΥ ΤΕΡΤΣΕΤΗ

Στὴ «Νέα Έστία» 48 (1950) 850-856 δημοσίευε δ. κ. Ντίνος Κονόμος ἕνα ἀνέκδοτο κείμενο τοῦ Τερτσέτη, μιὰ παραινετικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Δημήτριο Μπότσαρη, τὸ γιὸς τοῦ Μάρκου. Τὸ κείμενο, γενικὸ τοῦ Τερτσέτη, είναι ἐξαιρετικὰ ἀγδιαφέρον, καὶ, παρ' ἄλι ποὺ δὲ ἐκδότης τὸ χαρακτηρίζει πρωτόλειο καὶ χωρὶς λογοτεχνικὴ ἀξία, είνα: ἔνα θιαυμάσιο λογοτεχνικὸ κείμενο, γεμάτο θερμότητα καὶ παλμό, ἀπὸ τὰ πιὸ ὀραῖα δείγματα δημοσιεύου πεζοῦ λόγου ποὺ ἔχουμε. Ήδηντις ξεχωριστὸ ἀκόμη καὶ γιατὶ είναι: ἔργο πρώτης νεανικὸ τοῦ κατ' ἔξοχὴν πεζογράφου τῆς Σφιταγγιώτικης Σχολῆς, τοῦ ὁποίου τὰ πεζὰ ἔργα ποὺ ζέρχεται ὡς τώρα είναι δλα μεταγενέστερα, λίγο πρὶν γι' ουτεροῦ ἀπὸ τὸ 1850, διατί ταν γραμματεύεται τῆς Βουλῆς στὴν 'Αλιγά¹. Τὸ δυστύχημα είναι δὲ:

¹ 'Αγαγγραφὴ ἔργων τοῦ Τερτσέτη βλ. Λιον. Στεφάνος, Γεώργιος Τερτσέτης (ΒΑ. 1916), σ. 11-12. Πρέ, καὶ Α. Βλάχον, 'Ανάλεξις Β' (ΒΑ. 1901), σ. 83-109. Τελειωταῖς τὸ περ. Βιθλιόφιλος, τεῦχ. Όκτ.-Δεκ. 1917, σ. 6, καὶ Φ. Μπουμπουλίδης, ΕΔ 5 (1950) 659-663. Τὸ πρῶτο γνωστὸ ὡς τώρα κείμενο τοῦ Τερτσέτη είναι: «Τὸ Φιλημά» (ποίημα), ἐν Ναυπλίῳ 1833. Άπὸ τὸν ίδιο χρόνο καὶ τὸ περίφημο γράμμα τοῦ Σολωμοῦ πρέσα κατέσν. περ. Ηγεναθίγνωσ 5 (1902/3) 215-7. Προηγουμένως δέρουμε κι' ἔνα γράμμα τοῦ Τερτσέτη πρέσα τὸ Σολωμό δημοσιεύμένος (εἰς μετάφραστη) ἀπὸ τὸν Σπ. Δ. Βιτζῆ, Πενταήρα, 18 (1909). Πρέστατα δημοσιεύηκε ἀπὸ

τὸ τόσο σημαντικὸ αὐτὸ κείμενο ἔχει ἐκδοθῆ πολὺ ράσχημα, μὲν ἐν πλήρῳ παραγγελματικῷ ποὺ τὸ κάγουν σὲ πολλὰ σημεῖα τελείως ἀκατανόητο, καὶ ἀκόμη χωρὶς κανέναν ὑπομνηματικό, ἔξω ἀπὸ τὰ πολὺ λίγα λόγια ποὺ προτάσσει ὁ ἐκδότης στὴ δημοσίευση. ⁽¹⁾ ἐκδότης δὲ δίνει ἐπίσης καμιὰ πληροφορία γιὰ τὸ χειρόγραφο, τὴν προέλευσή του, ποῦ βρίσκεται τώρα, διὰ τέλος πάγιων θέλεις κανεὶς νὰ μάθῃ, γιὰ ἐνακόμιο τοῦ χειρόγραφο. Απὸ τὴν πληροφορία του πῶς τὸ γράμμα είναι «σὲ σχέδιο» πρέπει νὰ υποθέσουμε πῶς πρόκειται γιὰ αὐτόγραφο τοῦ Τερτσέτη (ἀν εἶχε νὰ κάμη μὲ ἀντίγραφο καθαρό, ἵσως δὲ ἐκδότης γὰ μὴν ἔκανε τόσα λάθη). Στὶς σύντομες παρατηρήσεις ποὺ ἀκολουθοῦν θὰ προσπαθήσω νὰ σχολιάσω δρισμένα σημεῖα τοῦ κειμένου καὶ νὰ διορθώσω, δημοσιεύσω γίνεται, τὴν σφαλερὴ γραφή. Φυσικὰ δημοσιεύσω, χωρὶς νὰ ἔχῃ κανεὶς τὸ χειρόγραφο μπροστά του, δὲν μπορεῖ πάγια νὰ μαρτυρεῖ τὸ σωτό, οὕτε πολὺ περισσότερο καὶ νὰ συμπληρώσῃ τὶς λέξεις (πολλὲς σχετικά) ποὺ δὲν μπόρεσε νὰ διαβάσῃ δὲ ἐκδότης. ⁽²⁾ Λις ἐλπίσουμε πῶς τὸ χειρόγραφο ήταν κατατεθῆ σὲ κάποιο δημόσιο ὕδρυμα, ὥστε νὰ γίνῃ μιὰ καινούργια ἐκδοση πιὸ φροντισμένη, εἴτε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἐκδότη εἴτε ἀπὸ ἄλλον.

Τὸ κείμενο δὲν είναι μόνο ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὴν ἀποψή της λογοτεχνικής. Δίνοντας δὲ τὸν γιὰ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη ἀναφέρει ἐνα καπήθος ἰστορικὰ περιττατικὰ καὶ οἰκογενειακὰ τῶν Μπότσαριών, ποὺ πολλὰ δὲν είναι τόσο γνωστὰ καὶ φαίνονται νὰ προέρχονται ἀπὸ παράδοση προφορική. Είναι χαρακτηριστικὸ πῶς ἀπὸ τόσο γιορὶς ἐνδιαφέρεται δὲ τὸν γιὰ πρώτης γραμμῆς μνημεῖο γιὰ τὸν ἰστορικὸ τῆς γειώτερης Ελλάδας. Εἰδικότερα δὲ τὸν γειώτερης Τερτσέτης ἐξιστορεῖ τὰ δραματικὰ γεγονότα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν διχοστασία ἀνάμεσα στὶς δύο μεράλες σουλιώτικες οἰκογενείες, τῶν Μπότσαριών καὶ τῶν Τζανελλαριών (τὰ δύο «ταράχια» —μερίδες), μιλᾶ γιὰ τὴν φυγὴν πρὸς τὸν Αλή τοῦ Γιώργη Μπότσαρη (τοῦ πάππου τοῦ Μάρκου) καὶ ἀποδίδει ὅλες

τὸν συνάδελφο κ. Μ. Λίσκαρη κι' ἐνα γράμμα τοῦ Τερτσέτη πρὸς τὸν Μουστακόδη (οὐ μετάφραση κι' αὐτὸ) ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ποὺ επούδεκαν στὴν Πλάκα (1819), Έλλ. Δημοσιογρία 6 (1950) 597. Καὶ ἄλλο νεανικό ἔργο τοῦ Τερτσέτη, ἐν Ἰστον ἐνδιαφέρον, δημοσιεύσει διδοῖς δ. κ. Κονόμος, λόγο ἐπιμνημόσυνο στὸν Φρ. "Αστυγέδη, ΕΔ 5 (1950) 675-680. Πιὸ τὴν διαφορὰ τὸν δρόμος ἀνάμεσα στὰ νεανικὰ αὐτὰ ἔργα καὶ τὰ διατερέτερα δημοσιεύματα τοῦ Τερτσέτη πρέπει τὸν τελευταῖο (καθόλις φαίνεται) λόγο ποὺ συνέταξε δὲ τὸν Τερτσέτη πρὸς τὸ θάνατό του, στὶς 25 Μαρτίου 1871, δημοσιεύμενον κι' αὐτὸν ἀπὸ τὸν κ. Ντίνο Κονόμο, Έλλ. Δημοσιογρία 7 (1951) 183. Η γλώσσα ἐδεῖ ἔχει χάσει τὴν δραστική καὶ τὸ χωριό της καὶ ἔχει γίνει δερβίτερη καὶ λογιότερη.

τίς κατοπινές συφορές, καὶ κυρίως τὴν καταστροφὴν στὴν Βρεστεγίτσα καὶ στὸ μοναστήρι τοῦ Σάλτζου (1803-1804), στὸ ἀρχικὸν αὐτὸν παράπτωμα. Τὰ γεγονότα εἶναι γνωστά, κυρίως ἀπὸ τὸν Pouqueville (1,210 κέ.) —ποὺ ἴσως νὰ τὸν εἶχε ὑπόψη καὶ ὁ Τερτσέτης—καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους ποὺ ἔγραψαν γιὰ τοὺς σουλάτικους πολέμους¹, ἀλλὰ ἀφθονογένεστες: στὸ γράμμα καὶ τὸ ἀνεκδοτολογικὸν στοιχεῖο, ποὺ δίνει ἄλλωστε καὶ ὅλη τὴν ζωγραφίαν α στὴν ἀρχῆγηση καὶ ποὺ θὰ τὸ ἀποθησαυρίσῃ μὲ πολλὴ χρᾶ ὁ ιστορικός. Δὲν περιορίζεται ἄλλωστε τὸ ἀνεκδοτολογικὸν αὐτὸν στοιχεῖο στὰ σουλιωτικὰ μόνο, παρὰ ἐπεκτείνεται καὶ στὰ διατερώτερα χρόνια καὶ στὰ χρόνια τοῦ Ἀγώνα.

Τὸ κείμενο, ἐπως εἶπα, δημοσιεύεται χωρὶς κανέναν ὑπομνηματισμὸν ἀπὸ ἀπὸ τὸν ἐκδότη, ποὺ παραγοεὶ ἦν δὲν ἔννοει πράγματα κοινότατα². "Ενα ζήτημα ποὺ ἔπειπε περισσότερο γὰρ προσεχτῇ εἶναι τὸ ζήτημα τῆς χρονολογίας. Ο ἐκδότης στὰ λίγα λόγια ποὺ προτάσσει γράφει διτο: «ὅπως ράινεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενό του γράψτηκε τὸ 1830 ὅταν ὁ Τερτσέτης γίταν 30 χρονῶν». Τοῦτο τὸ συνάγει, φαίνεται, ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ γράμματος, ἐπου ὁ Τερτσέτης γράφει: «Μὲ ἐποῦτα τὰ αἰσθήματα τὰ μιλήσης, Ιημάτρη, καὶ ὅσοι πατοῦμε εἰς τὰ τριάντα χρόνια τὰ ἀξιωθόμενα, καταπλὼς εἴδαμε τὰ ἀνδραγαθήματα τοῦ γονέου σου καὶ τῶν ἐπίλοιπων τοῦ σπιτιοῦ σου, τὰ ἰδοῦμε καὶ τὰ δικά σου». (Ο Τερτσέτης γεννήθηκε, καθὼς ξέρουμε, στὰ 1800). Ή χρονολογικὴ ὅμως αὐτὴ μαρτυρία εἶναι μάλλον ἀδριστη—ἢ ἔννοιά της εἶναι περισσότερο: διο: βρισκόμαστε γύρω στὰ τριάντα χρόνια. Τὸ κείμενο τὸ ίδιο μᾶς δίνει: ἀλλες ἐνδείξεις ποὺ διέπουμε μὲ τις ἀποστολές μποροῦμε γὰρ συμπεράγουμε μὲ ἀπόλυτη ἀκρίβεια τὸ πότε γράψτηκε.

¹ Σ.τ. Ἀρματινοῦ, Ἐπερίτικ Ἀλῆ Πασᾶ (1805), II. Λ. Σαλαπάντα/, Τε Σούλη (1860) κ. ἀ.

² Κομικὴ εἶναι ἡ ἀπορία τοῦ ἐκδότη στὴν σ. 801β: «Κεὶ ὁ "Α σ προς ἀκονος τὰ παρακαλέσματα τῶν εὐη ἀδονῶν τοῦ σπιτιοῦ σας, οἱ δποῖες ... ἐκούσιεβαν τὸν κατῆροφο στὴν ἀκροποταμίαν καὶ ἐδέονταν τὸ ποτάμιον εἵμασθαι καὶ γρήγορα νὰ τίσι πρᾶγη νὰ μήγε πέσουν στὰ τσιροκικά κέρια, ὅπου ἐ ἐκδότης σημειώνει: «Διαθέξαντος "Ασπρος, δὲν ξέρουμε διμος ποιός εἶναι» | !]. Σὲ ἐπόμενο γύλλο τῆς ΝΕ σ. 966 μὲ γράμματα τοῦ δ. Κ. Δ. Κτιστόπουλος ἵπεσταις αὐτὸν ποὺ εἶναι γνωστὸν σὲ ὅλον τὸν κόσμο, πόλες δ. "Ασπρος (ἢ "Ασπροπόταμος) δὲν εἶναι κανένα πρόσωπο, παρὰ ἐ ποταμὸς Ἀχελῷος (Ι'η, καὶ τὴν πλάθει δ. Φίδαρης καὶ δ. "Ασπρος δ. Παλαρίδης εἰοῦς «Καημούδης τῆς Αιμονθάλασσας»). Ο Τερτσέτης φαίνεται ν' ἔνταχθεται: ἐδὴ στὸ συνταρακτικὸν περιστατικό τοῦ πνιγμοῦ τῆς κόρης τοῦ Νότη Μπότσαρη (ξαθέρφης δηλ. τοῦ Μάρκου), ποὺ περιγράφεται καὶ ἀπὸ ἄλλους καὶ ἀπὸ τὸν Σαλαπάντα] σ. 197. ἢ ἀκόμη καὶ τῆς Λένως Μπότσαρη, κόρης καὶ αὐτῆς τοῦ Κίτσου, ποὺ ἔπεισε τὴν ποτάμιον καὶ πνίγηκε γιὰ νὰ μήν την πιάσουν, Ν. Γ. Ηολίτου, Ἐκλογὴ, ἀρ. 7.

Πρώτα πρώτα όλο τὸ γράμμα φαίνεται γραμμένο θσο διαρκεῖ ἀκόμη ἡ Ἐπανάσταση (σ. 853): «Ἐξ τοῦτο τὸν αἰώνα ἐσὶ ἐγενήθη καὶ ὑπόταν τὰ Ἑλληνικὰ τουφέκια πάσχοντες τὸν ἀποκτήσαντα τὴν εἰρήνην καὶ τὰ χαροῦμε τὴν πίστην μας!»· ἀποκλείεται λοιπὸν νὰ είγαι τοῦ 1830, ἔταν εἶχε ἀποκατασταθῆ πιὸ τὸ κράτος τὸ Ἑλληνικό. Ήταν μπορούσαμε μάλιστα καὶ μόνο ἀπὸ αὐτῇ τῇ φράσῃ νὰ συμπεράνουμε πῶς γράφτηκε πρὶν καὶ ἀπὸ τὴν κάθισθαι τοῦ Καποδίστρια, ἢν δὲ μᾶς βογιούσαν γιὰ τὴν ἀκριβῆ χρονολογία ἄλλες πιὸ συγκεκριμένες μαρτυρίες. Ἔτσι, δυὸς φορὲς στὸ γράμμα ἀναφέρεται: Ἰωάννας ἡ Καπετάνη τὸν Γούνας. Εἴγαι τανερὸς πῶς δὲ ἐκδότης ἔχει παραναγγάλως: καὶ πρόκειται καὶ τὶς δυὸς φορὲς γιὰ τὸν Ἀθανάσιο ἡ Τούσα (Τούσια) Μπότσαρη, πρωτοξάρχος τοῦ Μάρκου, γιὸς τοῦ δημάρχου Τούσια (πεθαίνει τὸ 1792 προτοῦ γεννηθῆ διός του, ποὺ πάρει: γι' αὐτὸς τὸ δημάρχον). Ο δεύτερος καντός Τούσιας μνημονεύεται: ὅμως καὶ στὰ δυὸς μέρη ὃς ξωντανός: σ. 853: «Ἐχει διαπεινεῖ τὸν Τούσαν, ἔχει τὴν φοράδα τοῦ Μάρκου καὶ βίσκει στὶς καλές βιοσκές ἐλεύθερη, παχιά, καὶ δὲν ἀφήγει [δι Τούσιας] κανένας νὰ τὴν καβαλικενή, γιατί, λέγει, ἀξιος δὲν είναι κανένας νὰ τὴν καβαλικενή, ἀφοῦ ἔκεινος τὴν καβαλίκενε. Καὶ σ. 853: Κι' ἀφήροντας τὸν πεθαμένον τὸν περίσσειαν τοῦ παλληκαριοῦ, περίσσεια τιμὴ θὰ ἀποκαλύψῃ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Ἀλλὰ ἡ τύχη τοῦ πολέμου δὲν ἀφήσεις ζωὴν στὰ φιλοκίντυρα νιάτα τοῦ παλληκαριοῦ, καὶ στὶς 22 Ἀπριλίου τοῦ 1827 σκοτώθηκε στὴν μάχη τοῦ Ἀγάλατου, μαζὶ μὲ τὴν ἄλλην δόξα τοῦ Ἀγώνα, τὸν Κερατσίκανη¹. Ωστε τὸ γράμμα πρὸς τὸν Δημήτρη, Μπότσαρη γράψηκε σίγουρα πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1827.

Αὐτὴν είγαι ἡ μία χρονολογικὴ ἔγδειξη (δι τερτίνιος απε τοιμ). Αλλὰ καὶ πάλι μέσα ἀπὸ τὸ κείμενο μποροῦμε νὰ προσδιορίσουμε καὶ

¹ Ηρβ. καὶ σ. 853 βέβαια μὰ γένη τὸ Ἑλληνικὸν —δι πάλεμος μιας τάσις ξεχωριστὴ μὲ τοὺς δικαιάτερους.

² Ἀδερψός νεώτερος τοῦ Μάρκου. † 1853.

³ Ἐσθὸς οἱ Τερτούτης κάνεις λάθος: δι Νότης Μπότσαρης, δι γνωστὸς πολέμαρχος ποὺ ἔλαθε μάρος σὲ τόσες μάχες καὶ στὴν πολιορκία καὶ στὴν δόξα τοῦ Μεσολογγίου, γιαν νεώτερος ἀδερψός τοῦ Κίτσου. Ήταν δηλ. τοῦ Μάρκου καὶ μεγάλος θεός τοῦ Δημήτρη. † 1811.

⁴ Βλ., καὶ Μακρυγιάννη, Ἀποικιανογένιατα, 2 1917, τόμ. 1, 321. Γεννημένης τοῦ 1792 δι Τούσιας ἦταν τάπεις σχετικὰ νέας («παλληκάρη»). Σὲ γρανίτη.

τὸ ἄλλο χρονολογικὸ δριο (τὸν *termīnum post quem*). Οἱ Τερτσέτης ἀναφέρει πολλὰ περιστατικά τοῦ Ἀγώνα¹ ἔνα τὸ πολιορκία καὶ τὴν ἔπιστολήν εἰγα: τὸ μέρος δηπού περιγράφει τὴν πολιορκία καὶ τὴν ἔξοδο τοῦ Μεσολογγίου (Ἄπριλης 1826, σ. 852-3). Δὲν εἰγα: θμως ἡ ἔξοδος τὸ τελευταῖο χρονολογικὰ περιστατικὰ τοῦ Ἀγώνα ποὺ περιγράφεται στὸ γράμμα. Στὴ σ. 853-3, ἔφεν μνημόνεψε τοὺς Ήείους τοῦ Δημήτρη (Κάστας, Νότης, Τούσιας, βλ. ἐδῶ ἀμέσως παραπάνω), προσθέτει: Ἄλλα ἡς μὴρ μακρολογάω μελετώντας τὰ γνωστὰ παλληκάρια τοῦ σπιτιοῦ σας, πλὴν ἔχω εὐχαρίστησην τὰ θυμίσω τὸ μικρὸ ἀδέλφι τοῦ γονέου σου, ποὺ παιδὶ δεκαπέντε χρονῶν ἐπῆρε ἐπῆρε παινο παλληκαριοῦ πρώιμη φορὰ πολεμώντας εἰς Ἀράχοβα καὶ Λίστον, καὶ μ' ἀρέσει τὰ θυμίσω τὸ πρόγμα διὰ δύο αἰτίες² ἐποῦτο τὸ παιδὶ διατρικώθηκε τὸ ἐθνικὸ τουφέκι ἥταν δέκα χρονῶν, καὶ κρέος ὅπι βέβαια θὰ γένη τὸ Ἑλληνικό, ἀφοῦ τόσο ἐπράβηξε ἡ ἐλευθερία, ποὺ ἀναστήμηκαν παιδιά τοῦ πολέμου. Χαίρομαι κι' ὅπι ἡς τούτην τὴν μάχην ἐξεχαρίσθηκε τὸ παιδὶ καὶ τὸ παῖρων σὰν καλὸ προμήνυμα τῆς ζωῆς του, ἐπειδὴ αὐτοῦ ἐνικήθηκαν ἐκεῖνοι οἱ δύοιοι εἶχαν κάμει καρτέρι εἰς τὸ βυνό φρονεύοντας πολλὰ παλληκάρια ποῦρα φύγει ἀπὸ τὰ χαριάκια τοῦ Μεσολογγίου. Πρόκειται γιὰ τὶς φρμιτιμένες μάχες στὴν Ἀράχοβα καὶ στὸ Δίστομο, δηπού διαχρήθηκε διακριτικῆς οἱ μάχες αὐτὲς ἀναπτέρωταν τὸ ἥθικὸ τῶν Ἑλλήνων τὸ πεσμένο ὕστερ³ ἀπὸ τὴν ἀλωση τοῦ Μεσολογγίου καὶ τὶς ἐπιτυχίες τοῦ Ημπραχήμ. Ή μεγάλη μάχη τῆς Ἀράχοβας κράτησε ἀπὸ τὶς 20 ὁρ. τὶς 24 Νοεμβρίου τοῦ 1826, εἰγαν γίνει ὅμως προηγουμένως καὶ συμπλοκές στὸ Δίστομο. Ή κυρίως μάχη στὸ Δίστομο γίνεται ἀργάτερα, τὸ Γενάρη τοῦ 1827 καὶ κρατᾶ ὡς τὶς 5 Φεβρουαρίου⁴. Καὶ στὶς δυο αὐτὲς μάχες παίρνει μέρος δι Νικόλαος Μπότσαρης, ἀδερφὸς⁵ τοῦ Μάρκου, παιδὶ δεκαπέντε χρονῶν σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ Τερτσέτη. Ή συμμετοχή του μνημονεύεται καὶ ἀπὸ τὸν Ηερραϊδὸ καὶ ἀπὸ τὸν Σπηλιάδη⁶ μάλιστα

¹ Αἰτίας δ ἐκδότης. Φαντάζομαι τὸ χειρόγραφο νὰ ἔχῃ αἴτιας.

² Μάχη τῆς Ἀράχοβας: X. Ηερραϊδό, Ἀπομνημονεύματα Πολεμικά. τόμ. 2 (Λθ. 1836) σ. 97 κ. N. Σπηλιάδη, Ἀπομνημονεύματα τόμ. 3 (1857) σ. 151 κ. Διστόμου: Ηερραϊδός 114 κ., Σπηλιάδης 191 κ.

³ Ἐτεροθαλῆς κατὰ τὴν ΜΕΕ στὴ λ.

⁴ Σπηλιάδης ἔ. ἔ. 158 ὅλος δ κατάλογος τῶν ὀπλαρχηγῶν ποὺ ἔλαβεν μέρος στὴ μάχη τῆς Ἀράχοβας. Ο Ν. Μπότσαρης ἀναγράφεται προτελευταῖς. Τὸ δὲ παιδὶ δεκαπέντε χρονῶν χρωκτηρίζεται ὡς ὀπλαρχηγός δὲν πρέπει νὰ μάς δικρινίσῃ. Στὰ 1830 βρίσκουμε τὸν Ν. Μπότσαρη ὑποταγματάρχη, Κασσιπούλης 3, 305 ὑποσημ. 3. Τὸν ὕστορο τὸν συναντᾶ στὸ στρατόπεδο τοῦ Μακρυνόρους δι Αγγλος περιγράψει Urquhart. (Τὴν ὑπόδειξην διφεύλωτην συνάδελφο κ. Απ. Βα-

στὴ μάχη τοῦ Διστόμου ἐ Νικόλαος Μπότσαρης τραυματίζεται, καὶ φαίνεται ὅχι ἐλαφρά. Τὸ γεγοόδες αὐτὸς (ποὺ εἶναι σημαντικὸ) δὲν μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Τερτσέτη, δ ὅποιος μάλιστα μιλᾶ γιὰ μὲν μάχη¹, ἔτοι ποὺ γὰρ μᾶς κάνη γὰρ ὑποθέσουμε πώς ἵσως τὸ γράμμα νὰ γράφτηκε ἡμέσιως ὕστερα ἀπὸ τὴ μάχη τῆς Ἀράχοβας καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ μεγάλη μάχη, τοῦ Διστόμου, καὶ πώς γράφοντας ὁ Τερτσέτης «πολεμώντας εἰς Ἀράχοβα καὶ Δίστομο» ἐννοοῦσε μόνο τὴ μάχη τῆς Ἀράχοβας μᾶς; μὲ τὶς μικροσυμπλοκὲς ποὺ προγρήθηκαν στὸ Δίστομο. Στὴν περίπτωση, αὐτὴ τὸ γράμμα χρονολογεῖται μὲ ἀπόλυτη ἀκρίβεια μέσα στὸ Δεκέμβρη τοῦ 1826 ή, τὶς πρῶτες μέρες τοῦ Γενάρη, τοῦ 1827 (ῶσπου γὰρ φτάσουν στὴ Ζάκυνθο τὰ νέα γιὰ τὴ μάχη τοῦ Διστόμου). Άλλὰ καὶ ἂν τὸ γράμμα γράφτηκε ὕστερα κι? ἀπὸ τὴ μάχη τοῦ Διστόμου, πάλι τὰ χρονολογικὰ δριταὶ εἶναι περιορισμένα, ἀνάμεσα στὸν Φεδρουάριο καὶ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1827 (ἀνάμεσα δηλ. στὴ μάχη τοῦ Διστόμου καὶ στὴ μάχη τοῦ Ἀγάλατού, δησπου σκοτώθηκε ὁ Τούσιας Μπότσαρης).

Στὰ ἴδια χρονολογικὰ συμπεράσματα φτάνουμε κι? ἀπὸ ἔναν ἄλλο δρόμο. (1) ἐκδότης μᾶς πληροφορεῖ ἀριστα πώς τὸ γράμμα «ἀπευθύ-

ναλόποντος. ποὺ γενικὰ πολὺ μὲ ροήθηκε γιὰ ὅλα τὰ Ἰστορικὰ περιστατικὰ ποὺ ἀναφέρονται στὸ κείμενο. Οἱ ίδιοι ἔθετε στὴ διάθεσή μου καὶ τὸ σπάνιο μελλο τοῦ Urquhart σὲ γερμανικὴ μετάφραση: Der Geist des Orients, erläutert in einem Tagebuche über Reisen durch Rumili... von D. Urquhart, Esq. aus dem Englischen übersetzt von F. Georg Buck. Stuttgart u. Tübingen 1839, 1. Band c. 96 κά.). Οἱ Ἀγγλοί περιγγήνες περιγράψει τὸν Ν. Μπότσαρη μὲ τὸ ἀκόλουθα χαρακτηριστικὰ λόγια: «Οἱ Μπότσαρης ήταν διποταρχικής (διποδιοκητής συντάγματος, περίπου ἀντισυνταγματάρχης [Oberstlieutenant]) καὶ εἶχε τὴ διοικητὴ δύο ἔλειπταν οἱ ἀνώτεροι του. Εἶναι ἔνας δημοφύς, ἀρρενιπόδης νέος, δηλ. πάνω ἀπὸ εἴκοσι χρονῶν, ἀν εἴκαι καὶ τόσο. Ὁ νεώτερος ἀδερφός του Σουλιώτης ήρωας. Δὲν μπορῶ γὰρ ποτὲ διτὶ νὶ στάση του γράπειν περίγημη, τὸ τέρσιον του ήταν ράλλον συνετούαλμένος καὶ ντροπαλός, δημοτ. επάντια μισθ ἔχει κάπει ἀντίρωπος τέτοιας συμπληγῆς ἐντύπωση γὲ τέσσας σύντομη γνωριμία». Καὶ πιὸ κάτω: «Τὸ ρράδιο χαράρικατε τὸ κέφι, τῶν παλληκαριῶν, ποὺ χόρευαν ἀκούραστοι μὲ τὸ φεγγάρι, Δέν χρατήθηκα καὶ μιλήσα πολλὲς φορές στὸν νέον ἀρχηγό τους γιὰ τὴ Σωτηρίη ἐντύπωση, ποὺ μισθ ἔκανε νὶ εἰτογισμένη τους διάθεση. Πι ἀπάντησή του μέσα σὲ μικρά καέψη ἔκλεινε δῆλη τὴ δίψα γιὰ γνώση, ποὺ δείχνουν οἱ "Ελληνες καὶ μάλιστα οἱ νέοι. Τὰ παιδιά εἶναι εὐτυχείσιμά, εἶπε, γιατὶ δὲν ξέρουν τίποτα καλύτερο. Η ιστονήστε δημοτ. διπορφή ἔγινε νὰ είμαι εὐτυχείσιμός, τὴ στιγμή, ποὺ ράέπιο φένοντας σὰν καὶ Σάρε νὰ ξέρουν τὰ πάντα γιὰ τὴν πατρίδα μου, έναν ἔγινε δὲν ξέρω τίποτα γιὰ τὴ δική Σας».

¹ Χαίρομαι κι? στὶς εἰς τούτην τὴν μάχην ἐξεχαρισθῆκε τὸ παιδί. Τὶ σημαίνει ἐξεχαρισθῆκε; Μήπως: δέσιψε τὶς κάρες του; (ἢ μήπως γὰρ γράφουσις ἐξεχαρισθῆκε - διεκρίθη;) Στὴ γράψη φαίνεται διτὶ ἐ τόνος πρέπει γὰρ πέσσει στὸν τούτην.

νεται στὸ γιὸ τοῦ Μάρκου Δημήτρη ποὺ ἔτοιμαζόταν νὰ φύγει στὸ ἑξωτερικὸ γιὰ νὰ σπουδάσει τὴν πολεμικὴ τέχνη». Γιὰ τὸ γιὸ τοῦ Μάρκου δημος ἔρουσιε πιὸ συγκεκριμένα πράγματα, πῶς γῆταν κι' αὐτὸς ἀπὸ τοὺς γιοὺς τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ Εἰκοσιένα ποὺ τοὺς ἐσπεύδασε στὸ Μόναχο, στὴ Στρατιωτικὴ Ἀκαδημία, διὰ τοῦτο γιὰ νὰ μάθῃ πολεμικὴ τέχνη τοῦτον τοῦ γονέον σου, καλεῖ ἐσέ, τὸ παιδὶ τοῦ Μάρκου, διὰ νὰ διδαχτῇ τὴν πολεμικὴ τέχνη καὶ τὰ γράμματα». Ήπει ἔγινε αὐτό; Στὴ Στρατιωτικὴ Ἀκαδημία σπουδάζει, ὑπότροφος κι' αὐτὸς τοῦ Λουδοβίκου, ἥν καὶ ὅχι γιὰς ἀγωνιστὴν, λίγο μεγαλύτερος, δὲ Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς. Στὸ «Ἀπομνημονεύματά» του¹ μᾶς διηγεῖται μὲ πολλὲς λεπτομέρειες γιὰ τὴν ζωὴν στὴ Στρατιωτικὴ σχολή, γιὰ τὰ μαθήματα, τὶς ἔξετάσεις κτλ. Μᾶς ἀναφέρει ἀκόμη ὅτι κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ σχολείου ἔτοις 1826-1827 (σ. 159) δὲ Ραγκαβῆς εἶχε φτάσει στὸ Μόναχο ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1825² ἔφτασαν οἱ τέσσερεις πρώτοι ἀπὸ τοὺς γιοὺς τῶν ἀγωνιστῶν ποὺ δὲ Λουδοβίκος εἶχε ἀναθέσει στὸν "Αγυτεκ νὰ στείλῃ γιὰ νὰ τοὺς σπουδάση στὴ Στρατιωτικὴ Ἀκαδημία. Σὲ λίγο ἔφτασε καὶ «δευτέρα αποοικολή πολυπληθεστέρων Ἑλληνοπαίδων», αὐτοὺς δημος, ἐπειδὴ οἱ πρώτοι εἶχαν κακοπάθει, δὲν τοὺς ἔστειλαν ἀμέσως στὴ Στρατιωτικὴ, Σχολή, ἀλλὰ σὲ κάποιο σχολεῖο προκαταρκτικὸ (τοῦ Γάλλου Desjardins), «εἰς ὃ ἡ φίμη ὅτι ἡμεῖς ἐσπουδάζομεν ἐν Μοράχῳ εἶχεν ἥδη φέρει πολλοὺς καὶ ἄλλους νέους Ἑλληνας, ὡν εἰς ἀπό τινος ἦν δὲ Ιητοὶ ἢ τριτοὶ Βότοαρης, νίδις τοῦ ἐνδόξου Μάρκου...» Απὸ τοῦ Desjardins δὲ οἱ γεωποτὲς ἐλθόντες οὗτοι Ἑλληνες μετέβιψαν εἰς τὸ σιφανιωτικὸν σχολεῖον κατὰ τὸ τέλος μόνον τοῦ ἔτους τούτου, ὅπει ἡμεῖς ἐξηρχόμεθα»³.

Στὸ τέλος τοῦ σχολείου ἔτους 1826-1827 δὲ Δημήτριος Μπότσαρης βρίσκεται λοιπὸν στὸ Μόναχο. Ήπει ἔφτασε δὲν ἔρουσιε ἀσφαλῶς, πρέπει δημος νὰ ἔμεινε καὶ μερικοὺς μῆνες στὸ προπαρασκευαστικὸ σχολεῖο. Τὸ γράμμα τοῦ Τερτσέτη ἔχει γραφτὴ μετὰ τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὴν Ζάκυνθο («τὴν τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τοῦ μισομοῦ σας»). Ἄγαλσγα μὲ τὶς δυὸ ἐκδοχὲς ποὺ δεσχήκαμε πιὸ ἐπάλι, θὰ ἔψυγε ἡ τὰ τέλη τοῦ 1826 ἢ τὸν Φεδρουάριο τοῦ 1827;

¹ A. P. Ραγκαβῆ, Ἀπομνημονεύματα, τόμ. I, Αθ., 1894, Βλ. ἀκόμη, καὶ Σ. Ηαταγεώργιος, Ὁ Ραγκαβῆς ἐν Μονάχῳ, Ἐστία 1892, 1, 123.

² Ραγκαβῆς, ἔ. 2, σ. 164.

³ Στὶς ἀρχές τοῦ 1826 δὲ Δημήτρης βρίσκεται ἀκόμη στὴν Ἑλλάδα. Βλ. γράμμα του πρὸς τὸν θεῖο τοῦ Νότην δημοσιευμένο στὰ «Ἑλληνικά Χρονικά» τόμ. 3, ἀρ. 6/7 (23 Ιανουαρίου 1826). (Ἄνατοπ. σελ. 110).

Τὸ κείμενο, ὅπως εἰπα, ἔχει ἐκδοθῆ πάρα πολὺ ἀσχημα. Δὲ δόθηκε καμιὰ προσοχὴ στὴ διάρθρωση σὲ παραγράφους, οὕτε φυσικὰ δηλώνεται ἀνὴν ἡ σημερινὴ διαιρεση εἶναι τοῦ χειρογράφου ἢ τοῦ ἐκδότη. Στὰ περισσότερα σημεῖα ἡ παράγραφος ἀλλάζει ἐκεῖ ποὺ δὲ χρειάζεται, ἐνῷ δὲν ἀλλάζει ἐκεῖ ποὺ χρειάζεται. Ἡ στίξη εἶναι ἀμελημένη σὲ τέτοιο ριτιλό, ποὺ πολλές φορὲς ἡ ψράση καταντά ἀκατανόητη. Καὶ στὴν δρθογραφία γίνεται τὸ μεγάλυτερο ἀνακάτιωμα ποὺ μπορεῖ κανεὶς γὰρ φυταῖ: διπλοὶ τύποι (μάρα - μαρνάδες, παληκάρια - παλληκάρια, τὰ γέρνη - θάλασσας λείψη), κι' ἀκόμη ἀνορθογραφίες (ἴκειροι, πολοι, θάλασσας κερδέσσεται, τὰ πληθυνταὶ, περίφαρα) ἢ ἀσυνήθιστες καὶ περίεργες γραφὲς (ἔβιέραρ, τῆγα, εὐγάλαρ, εἴληρεπε) ποὺ ζωσ νὰ διελιμονταὶ σὲ ιδιόρρυθμη δρθογραφία τῶν χρόνων ἐκείνων, ποὺ ὅμως ὁ ἐκδότης ἔπρεπε νὰ τὴν προσαρμόσῃ στὴ σημερινὴ δρθογραφικὴ συνήθεια ἢ πάντως γὰρ δηλώσῃ ὅτι ἀκολουθεῖ τὴν δρθογραφία τοῦ χειρογράφου. Πολλὲς τέλος εἶναι: οἱ παραναγγώσεις, ποὺ κάγουν τὸ κείμενο σὲ πολλὰ σημεῖα ἀκατανόητο. Μὲ τίς παρατηρήσεις ποὺ ἀκολουθοῦν προσπάθησα γὰρ διερθύσω μερικές μένουν ὅμως πολλές ἀκόμη γὰρ διορθωθεῦν.

Σελ. 851: *Εἰς διάφορους καιροὺς παιδιά ἀνάστησε ἡ παιδίδα ποὺ ἐπολέμησαν διὰ τὰ δίκια της, καὶ μάλιστα ἦταν τέτοιο ἐκαναν ποιῶν ἀπὸ τοὺς κλέφτες, οἱ δποῖοι ἐσώθηκαν μόλον ποὺ ἔχαν ἀμαρτίματα, κι' ἀπὸ τὰ φορεμέρα κορμιὰ ἀνημέρευαν τὰ λογίσια πουλιά, εὐώδιαζεν εὐσοδιὲς τὸ κορμί τους, καὶ Τοῦρκοι καὶ Χριστιανοὶ εἶδαν φῶς ἀκοίμητο τὰ φέγγη εἰς τὸ κεφάλι τους.—Τὸ ἀνημέρευαν (ἀπὸ τὸ ἀνήμερος) δὲν ἔχει ἐδῶ κανέναν νόημα. Τὸ χειρόγραφο θὰ ἔχῃ ἀσφαλῶς ἀγαμεδοῦσαν ἢ ἀναμέριζαν, δηλ. παραμέριζαν τὰ ἄγρια (λογγίσια) πουλιά δὲν πείραζαν τὰ πιώματα τῶν κλεψτῶν—κάτι: Ήσυμπατὸν κι' αὐτό, ὅπως τὸ ἄλλα ποὺ περιγράφονται: παρακάτω.*

851: *Καὶ ἀπὸ τοῦτο ἐπροῆλθε δόπον δὲν ἀπλωσε ἡ Ἐπανάσταση καταπάλι ἐλπίζαμε, ἀλλὰ μήτε τὰ πρῶτα τοὺς δρια ἐβάσταξε... Τὸ τους δὲν μπορεῖ νὰ συγδέεται: μὲ τοὺς Χριστιανοὺς τῆς προηγούμενης περιόδου. Ηρέπε: νὰ γράψουμε τὰ πρῶτα της δρια.*

852: πάσας τόπος—γρ. πάσα τόπος (κάθε τόπος).

852: *Ηῶς θὰ ποῦ χροεύῃ ἡ καρδιὰ ἀκούοντας ὅτι γέροντες ἑβδομήτητα χροωτὸν ἐβιέραν εἰς τὴν γεροντίαν, ἀκούοντας πῶς ἐκανεῖ [Σημ. ἐκδότη]: Ἀντὶ ἐκανυχίσταν] δι Κιανταχῆς, καὶ τὰ κονφάρια τὰ τούρκικα πηδώντας εἰς τὸν δέρα μὲ τὴ φωτιὰ ἐχιύπιησαν τέσ πλάτες τῶν Ἐλλήνων μέσα στὴν πολιτεία. — Τί θὰ πη ἐβιέναν (δηλ. ἐδηγίαν) εἰς τὴ γερονοία; Ἐκλέγονταν, διερίζονταν; Ἀλλὰ γιατί θὰ τοῦ χορεύῃ ἡ καρδιὰ γιὰ ἥνα πράμα τόσο φυσικό, γέροντες ἐθδομήντα χρονῶν γὰρ*

έκλεγωνται: στή γερουσία; Σὲ όλο χύτι τὸ μέρος ἐ Τερτσέτης διηγεῖται: στὸν Δημότη «ποῖα φοβερὰ ἀνδραγαθήματα ἔγιναν εἰς τοῦτον τὸν καιρόν», «τὲς περίσσεις μάχες τῶν κυπεταναίων, τὲς νίκες, τοὺς χαημούς, τὰ περιβόητα πελάγη καὶ τές στεριεῖς» [Ισως γρ. στὰ περ. πελ. καὶ στὶς στ., χωρὶς κόρμα]. Δὲν πρόκειται ἀσφαλῶς; γιὰ ἐκλογὴ στή γερουσία: κάτι ἄλλο θυμικότερο ἀναφέρει ἑδῶ ὁ Τερτσέτης — κι' χύτι εἶναι ὅτι: γέροντες ἔδοιμήντα χρονῶν ἔβγαλναν εἰς τὰ γερούσια, λάθαιναν μέρος δῆλο. στὶς ἔξοδοις, στὶς ἔξορμήσεις ἀπὸ τὸ πολιορκημένο Μεσολόγγι: (ἡ λέξη γερούσιοι καὶ γιουρούσιοι πολὺ συνηθισμένη· δι Μακρυγιάννης χρησιμοποιεῖ παντοῦ τὸν τύπο γερούσια. Ή πολιορκημένη φρουρά τοῦ Μεσολογγίου συχνὰ ἔκανε γιουρούσια). Καὶ παρακάτω: πάλι θὰ σοῦ χορεύῃ ἡ καθοδία ἀκούοντας (ὕποκ. ἑσύ) ὅχι βέδαια πᾶς ἔκανε δῆλο. πῶς ἔκαυχισταν ὁ Κιουταχῆς. Γιατὶ ρῆμα καύκω, ἐνεργητικὸ δῆθεν ἀπὸ τὸ μέσο καυχιοῦμαι, εἶναι: δισ ξέρω ἀνύπαρκτο στήγη ἐλληνικὴ γλώσσα. Καὶ τί σχέση μπορεῖ νὰ ἔχουν οἱ καυχησίες τοῦ Κιουταχῆ μὲ τὰ κουφάρια τὰ τούρκικα καὶ μὲ τὴ φωτιά; Εἰναι φωνερὸ πῶς κι' ἑδῶ πρέπει: νὰ διαρθίωσουμε: ἀκούοντας πῶς (Ισως καὶ πῶς) ἐκάηκε ὁ Κιουταχῆς (δῆλο. τὸ στράτευμα τοῦ Κιουταχῆ). Μάλιστα εἶναι φωνερὸ πῶς ὁ Τερτσέτης ἔνα φέρεται: σ' ἔνα δρισμένο περιστατικό· καὶ τὸ περιστατικό χύτι τὸ ρρίσκουμε νὰ τὸ διηγῆται, πολὺ παραστατικὸ ἐπίσης, ὁ Κασσούλης: «Ἄφοι ἐσωρεύθησαν [οἱ Τούρκοι] τόσον καὶ περίμεναν τὴν ἔξοδόν μας — καὶ ἐσωρεύθησαν καὶ ἔως ς χιλιάδ. ἐπάνω ὅπου ἔμελλεν νὰ ἐκραγῇ ἡ ὑπόγομος —, βάνει φωτιάν ὁ Κώστας, καὶ ἐπειδὴ ἦταν βαθὺά σκαμμένη, κυκλούσιη, ὅλον τὸ φρούριον, καὶ νὰ ἔκοψενται τὰ τριξίματα τοῦ φρουρίου καὶ τῶν σπιτιῶν, ὥσταν στεναγμός κανενὸς θηρίου μυθολογουμένου, ὥσταν τρομερὸς σεισμός, ὥστε ἐφέδησεν καὶ ἡμᾶς καὶ ἐπέσαμεν, ἀπὸ τὴν τρεμούλαν τῆς γῆς, ὅλοις κάτω. Μετὰ τὸν σεισμὸν ἔδγῆκεν ἔνας βρόντος τόσον τρομερός ὥστε μᾶς κούφαγεν. Κοιτάζομεν τὸν ἀνήφορον πρὸς τὸν οὐρανόν, καὶ βλέπομεν ἔνα πλήθος σώματα, ὥσταν βαλώικατα [έρμηνεύει ὁ Βλαχοργιάννης: κηλιδες σκοτεινές], ἀναδαίνοντα μὲ τὸν σκοτεινότατον καὶ ὄλωδη καπνόν. Σκέλη, ποδάρια, κεφάλαι, μισθός ἀνθρώπους, μπούτια, χέρια, ἐντόσθια ἐπεσαν πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἄλλα πρὸς τοὺς ἔχθρούς. Μάλις ἐπεσαν κάτω τοῦτα, καὶ συγελιώντες οἱ “ξιφίρεις”...». Πρόκειται γιὰ μιὰ λαμπρὴ ἐλληνικὴ νίκη στὶς 9 Σεπτεμβρίου τοῦ 1825.

¹ Νικολάου Κασσούλη, 'Ἐνθουργίατα Στρατιωτικά, τόμ. Θ (Αθ. 1910) σελ. 115-116. 'Απάλληλα τὸ κείμενο ἀπὸ τὶς ἴνοχλητικές προσθήκες μέσα σὲ ὁγκο-

"Ολος αὐτὸς τὸ μέρος τοῦ γράμματος (σ. 852α τέλος—852β) ἀποτελεῖ μιὰ θαυμάσια περιγραφὴ τῆς πολιορκίας καὶ τῆς ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου. Οἱ Κίτσος ποὺ ἀναφέρεται: ἀμέσως παρακάτω δὲν είναι: οἱ Κίτσος Μπότσαρης, ὁ πατέρας τοῦ Μάρχου († 1813), ἀλλὰ οἱ Κίτσος Τζανέλλας, ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς φρουρᾶς τῆς πολιορκημένης πόλης. Τὸ κατόρθωμά του, ποὺ ἀναφέρει ὁ Τερτούλιος, ποὺ «ἔβγηκε ἀπὸ τες τάπιες δίζως νὰ δῆ ποῖοι καὶ πόσοι τὸν ἀκολουθοῦν κι' ἔφθιειρε τοὺς ἀγάδες μέσου εἰς τὰ παντίσια τους», περιγράφεται κι' αὐτὸς ἀπὸ τὸν Κασσιμούλη 2, 205-206. Κι' ὅστερα, μὲ τὴν «ἀναθύμηση ἐκείνης τῆς τύχας» γίνεται γι' περιγραφὴ τῆς ἐξόδου. Κι' ἐδῶ δρισμένα περιστατικὰ καὶ λεπτομέρειες τὰ ἔνανθροσκούμε σὲ περιγραφὲς αὐτοπτῶν μαρτύρων¹.

Καὶ μετὰ τὴν ἔξοδο ἡ περιγραφὴ τῆς καταστροφῆς: σ. 852ρ. Τὴν αὐλιανὴν χαλασμοῦ φύρωνταν τὰ παλληκάρια στὰ παντίσια τὰ τούρκικα, καὶ ἀδελφὲς καὶ μαράδες ἐγύριζαν τές σοῦβλες... Φυσικὰ γρ. γηρυονταρ².

Καὶ ...οἱ ἕδιοι τον ἐχθρού τὸν ἐπαίνεσαν, ἐκεῖνοι ποὺ ἀφορμῆς τον ἔργανε κλείσει τὰ σπίτια τους καὶ μὲ δίκιο στὲς βαθιὲς Ἀμερική...—Δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω τί μπορεὶ γὰρ κρύβεται κάτω ἀπὸ τὶς βασιλικὲς αὐτὲς Ἀμερικές [; !] Ισως γρ. μὲ βαριές ἀμπάρες; Ήάρχ κάτω: τὸν ἄχο τοῦ Μούρτου Τεζελιοῦ—πρόκειται γιὰ τὸν Μούρτο Τσέλιο· καὶ τ' ἄκοντε τὸ Μάρχος— γρ. φυσικὰ δ' Μάρχος— ἡ ἄκοντε το δ' Μάρχος.

Καὶ "Οταν ἐκάθισαν εἰς τὸ Κακόλακκο... ἐπαιρούνται πέρα τὰ μοροπάτια, τές διάβες, νὰ βρῇ διαβάτες νὰ σημάσῃ στὰ σπίτια του.

λεῖ τοὺς ἐκδότη. Η ἑλληνικὴ αὐτὴ νίκη περιγράψεται καὶ στὰ «Ἐλληνικά Χρονικά» τόι. Β' ἀριθ. 73 (12 Σεπτ. 1825), ἀνατοπ. σ. 96: «Τι φρικῶν θέαρια παρέστανεν ἡ ἐκπυρωσοράτηγας τοῦ ἔργου τούτου! Τὸ ἐδαφός τῆς γῆς μαζὰ ταραττόμενον καὶ μουγκριζὸν ἐκρήττεται, καὶ ἀπὸ τοὺς κέλπους αὐτῆς ὑψώνεται: δριμήτικώτατα ἵσταράτων νέφης συνθεμένον ἀπὸ πηλόν, πέτρας καὶ καπνὸν τῆς πυρίτιδος. Συμμετεροῦν καὶ πληθυσμὸς ἐχθρούντων κεφαλῶν, σκελῶν, γειτονῶν, ποδῶν, καὶ καταρρίπτον μέρος αὐτῶν εἰς τὰ ἐχθρικὰ χαρακώματα δὲν νὰ ταφῆσι, καὶ μὲρος εἰς τοὺς προμαχούντας τῷν Ἐλλήνινον. Σιὰς νὰ στήσωσι τρόπαια τῆς λαμπρᾶς νίκης των».

¹ Γιὰ τὸ σύννεφο καὶ τὴν φλέγη βροχὴ ποὺ ἔπεισε ἐκείνη τὴν νύχτα, γιὰ τὸ στρίμωγμα ἀπάνω στὴ γερόρια («Στριμώγματα, στριμώνυταν [δὲ ἐκδ. γράψει τριμόνυοντα, φαντάζομει δημοτ. θὲ πρόκειται γιὰ παρανάγνωσια καὶ δῆ: γιὰ διαφρεστικὸν τύπο] οἱ πολεμίσογοι, μαράδες, γίγονταις, παιδιά εἰς τὰ γερύναια, καὶ τὰ γερύναια τουαλίσιαν» — πρόκειται: γιὰ τὰ γερύναια πάνω ἀπὸ τὰ χαντάκια ποὺ ἔκωνται τὰ τείχης). Πρε. Κασσιμούλη, 2, 266 κ. ἀ.

² Γιὰ «ψήσιμο» (συσθέλισμα) Ἐλλήνων στὸ τούρκικο στρατόπεδο κατὰ τὴν διάρκεια τῆς πολιορκίας βλ. «Ἐλληνικὰ Χρονικά» ἀρ. 99 (ἀνατ. σ. 128) κ.ἄ.

Γράψε νὰ συμμάσῃ, δηλ. γὰ συμμαχέψῃ, γὰ φιλοξενήσῃ¹. — Ο Γόγος (τὸν γράφουν συνίθως Γώγο) ἀμέσως παρακάτω εἶναι ὁ Γώγος Μπαζόλας, που βαλτὸς ἀπὸ τὸν Ἀλὴ πασά σκότωσε τὸν Κίτσο, τὸν πατέρα τοῦ Μάρκου Μπότσαρη (1813).

8533 Ἐκάθοιται μιὰ μέρα ὁ Μάρκος σιὴν Κόρινθο σιὸ σπίτι του μ' ἄλλους καπεταγαίους, κι' ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι σιὸ ἵσιωμα ἔχασκολοῦσαι τὴν παλληκάρια κι' ἐβρούντο σαν τὸ ἀσήμια καὶ τὰ χρυσάφια σιοὺς κόρδφοντις τους. Ρωτάεις δὲ Μάρκος... Τοῦ ἀποκούθηκαν ἐκεῖνο ποὺ ἦξερε: εἰ να τὰ φραγκόληγα καὶ τῶν παλληκαριῶν ποὺ σειοῦνται καὶ κουδουνίζουν. — Δὲν ξέρω τὴν λέξη φραγκλήδια. "Ιωάς νὰ πρέπη γὰ γράψουμε βροτικίδια. Βροτικίδια καὶ βροτιαλίδια, ὅπως μὲ πληροφορεῖς φίλος κ. Ι. Ν. Ξηροτύρης, εἶναι τὰ λογῆς στολίδια που φορᾶ κανεὶς πάνω ἀπὸ τὴν φορειά καὶ ποὺ βροτιᾶνε.

8533 Ἐγὼ πολλὲς φορὲς — Καρπενήσι. Γιὰ γὰ βγῆ γόρημα πρέπει γὰ μπῆ ἡ στίξη ώς ἔξης: Ἐγὼ πολλὲς φορὲς μ' ἄλλους καλύτερούς μου, συλλογιοῦντας [μήπως συλλογιώντας;] τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν παλληκαριὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πόσο οἱ φίλοι τὸν ἀγαποῦσαν κι' οἱ ἔχθροὶ τὸν φοβοῦνται, μᾶς παίρνει τὸ παράποτο, οὗ χρειάζονται ἡ Ριομιούρη νὰ κατασταθῇ ἀλεύθερη—εἰς αἰτίας πού, ἀν τοῦτο δὲν γένη, ἡ κατάτια τῆς Ὁρθοιούρης θὰ εἶναι ζητευτὴ μοίρα σιὰ κακοφίζικα ἀπομεινάρια μας—γιατὶ ἐκεῖνος δὲ θάνατος νὰ μὴν εἴγαι μοιε δπού [-ώσπου] ἡ ἀλεύθερία νὰ στερεωθῇ, η κάνε [=κάνε] ἀργότερα, σιὰ βαριὰ γερατειά, τᾶθελε τὸν πλακώσει ἡ γύρη τοῦ Καρπενησιοῦ;

8533 Κ' ὅταν μιὰν ἡμέραν ἰδῆτε τὴν πισιλιά μας σιολὴ τῶν Ἀρβανιτάδων, θὰ σᾶς βαροφανῆ καὶ θὰ τὸ οκούνξετε. — Νομίζω πῶς πρέπει νὰ γράψουμε: Κ' ὅταν μιὰν ἡμέραν ἰδῆτε τὰ πισιλιά μας (ἢ πισελιά μας) σιολὴ τῶν Ἀρβανιτάδων κτλ. Ηισιλιά ἢ πισελιά ἢ σωστότερα πεσλιά (τὸ πεσλί) εἶναι ἔνα εἶδος χρυσοκέντητο γιλέκο (βλ. Μακρυγιάννη, Ἀπομνημονεύματα 1947, τόμ. 2, Λεξιλόγιο). Έδῶ δὲ τερτσέτης φαγιάζεται τὴν στιχηρυθία ποὺ ἔγινε ἀγάμεστα σὲ δυὸ πρωτάτα Σουλιώτικα καὶ στοὺς Μποτσαράλους, ὅταν ἔφευγαν ἀπὸ τὸ Σούλι: («ιὸ παλαιικὸ ἀνάθεμα καὶ τὴν καταχαυγὴ ποὺ ἐπῆραν οἱ Μποτοαράτες τὴν ἡμέρα ποὺ ἀργήθηκαν τὴν πατρίδα») καὶ τί τοὺς ἔλεγαν τὰ πρωτάτα γιὰ νὰ δεῖξουν τὰ ἀτοπα ποὺ θὰ ἐπαχθούσιθῆσουν: «Τώρα ποιά τιμὴ θὰ λάβετε ἀπὸ τὸν κόσμο ἀφοῦ στήσετε τὰ τιμπούρια σας πλάγια ἀδελφωμέρα μὲ τὴν ἀλλόφυλη Ἀρβανιτιά», καὶ παρακάτω: Θὰ σᾶς κακοφανῆ ὅταν δῆτε καὶ τὰ ροῦχα τὰ δικά μας (τὰ πε-

¹ Υπόδειξη, τῷοῦ συγανδέλφου κ. Κ. Σπετσιέρη.

ολιά μας) νὰ γίνωνται στολὴ¹. Αρδηνιτάσιων, τὰ τιμημένα ρούχα μας δηλ. νὰ γίνωνται ἡ ἐπίσημη στολὴ στρατοῦ ἀρδηνίτικου (ποὺ ὑπηρετεῖ τοὺς Ἀρδηνίτες), ὅπως θὰ εἰστε ἐσεῖς.

853 *Ἄγράντενε δὲ Νότης τὸν πόλεμο τοῦ ... [Σημ. ἐκδ: δυσκολο-διάδηματο σηνοιμα] καὶ δὲν ἔγραψε τὸν ἀδελφόν μον... Γράψε φυσικὰ τὸν ἀδελφόν τον. Ο Νότης εἶναι ἐδῶ δὲ Νότης Μπότσαρης, τὰ γεγονότα ποὺ περιγράφονται εἰναι τῆς μονῆς τοῦ Σέλτζου, ἀδερφὸς τοῦ Νότη δὲν μπορεῖ νὰ εἰναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Κίτσο — αὐτὸς πρέπει νὰ εἶναι τὸ «δυσκολοδιάδηματο σηνοιμα». (Ὅπως ξέρουμε ἀπὸ τὴν ἱστορία, ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τοῦ Σέλτζου γλίτωσε μόνο ὁ Κίτσος μαζὶ μὲ τὸ Μάρκο ποὺ ἦταν τότε 12-13 χρονῶν παιδί² ὁ Νότης, ὁ Κώστας καὶ ἄλλοι πιάστηκαν κίγιμάλωτοι). Η Βριτινέτζα ποὺ ἀναφέρεται ἐδῶ εἶναι ἡ Βρεστενίτσα, ἥπου ἔγινε ἡ καταστροφή.*

854 *Κι³ ἐπειτα οἱ κακορίζικες (οἱ μαράδες) δίχως δάκρυο οιό μάτι, διάβαιναν τὰ σοκάκια, φέροντας, οὐδὲ στερό, γύρω τῆς ποδιᾶς τους, μεγάλουν ἀνδρός τὰ κογύδια νὰ τὰ θάγουν στὸ ἕρμηνο χῶμα. Σκοτεινὴ φρέση. Ισως οὐδὲ στερό γύρω τῆς ποδιᾶς τους; Σὲ ποιό δύμως περιστατικὰ γίνεται ὑπαινιγμάτες;*

855 *Μήρ φοβηθῆ κατεῖς ὅτι μ' αὐτὰ ποὺ λέγω ἀραιθυμάω παλαιὰ στομάχια... Τέτοια κωμικὰ πράματα ρέβαια δὲν ἔγραψε δὲ Τερτσέτης. Ισως παλαιὰ ταμάχια, παλιές ἀπληστίες, ἐριδες (ἢ μήπως παλαιές σας ἀμάχες;).*

856 ...ιὸν θεῖο οον τὸν Κάθοια, ποὺ ἀν ἀδελφὸς δὲν ἥταν, τοῦ γονέον σου ἀδέλφια μὴ τοὺς ἔλεγε δὲ κόσμος... Ηρέπει φυσικὰ νὰ διορθωθῇ ἡ στίξη γιὰ νὰ βγῆ γόγμα: ποὺ ἀν ἀδελφὸς δὲν ἥταν τοῦ γονέον σου, ἀδέλφια μὴ τοὺς ἔλεγε δὲ κόσμος...

Κακὴ στίξη καὶ στὴ σ. 855β *Καὶ παντέχω ὅτι οἱ μαράδες ποὺ ἐγένησαν τὰ πολέμια παιδιά τοῦ καιροῦ μας μὲ τέτοια μοίρα τὰ ἐγένησαν, ποὺ μὴ τιμηθοῦν εἰς τὸν κόσμο καὶ μετὰ ἐκεῖνον ποὺ λέγομεν θάρατοι, οἱ ἄνθρωποι ἀβασίλεντη χαρὰ μὴ τοὺς γεννῶνται εἰς τὰ οὐράνια... Γρ. τῆς τὸν κόσμο, καὶ μετὰ ἐκεῖνον [Ισως ἐκεῖνο;] ποὺ λέγομεν θάρατοι οἱ ἄνθρωποι, ἀβασίλεντη χαρὰ κτλ.*

857 *Καὶ τί ἄλλο μπορεῖ νὰ καλοιγρήσῃ τὰ ἔθνη ἀπὸ τὴν σοφία, μάλιστα διαν τε εἰς τὸ ἔδιο ὄποκείμενο ἐντέση καὶ ἡ πολεμικὴ ἀξιάδα; Γρ.*

¹ Καὶ δὲ γορέος σου ποὺ τότε παιδί ἥταν οὖν είσαι ἐօν τόφα, Τερτσ. καὶ τὸ Δημιτρῆ γεννημένος τὸ 1814, στὰ 1826/7, ὅταν ἔγραψε δὲ Τερτσέτης, ἦταν κι² τότε 12-13 χρονῶν.

ἀντέση, τοῦ ρήματος ἀντένω (ἢ ἀντῶ) ποὺ σημαίνει συναντῶ, ἀπαντῶ, καὶ ἀμφ. τυχαίνει· ἐδῶ: ἂν τύχῃ, ἂν συμπέσῃ. "Ισως ὅμως γὰ πρόκειται καὶ γιὰ διεφθερετικὸν τύπο ἐγένεση.

855 β ἀ κά το χοι τοῦ πολέμου — μᾶλλον ἀκάτεχοι.

856 β Ἀλλὰ τί εἶναι τὰ γράμματα παρὰ λόγια καὶ τὸ σοφώτερο βιβλίο ἀξίζει τὸ κατώτερο ἀνδραγάμημα τοῦ παλληκαριοῦ. Ήρέπει κι ἐδῶ γὰ στίξουμε: Ἀλλὰ τί εἶναι τὰ γράμματα παρὰ λόγια; Καὶ τὸ σοφώτερο βιβλίο ἀξίζει τὸ κατώτερο ἀνδραγάμημα τοῦ παλληκαριοῦ;

856 β στὸ τέλος: ἂντας οὐν τὸς τὴρ τάξιν τῶν ἀλλιού παιδιῶν εἰναὶ φυσικὰ παρανάγγωσμα ἢ τυπογραφικὸ λάθος ἔντι ἀν ιπουν. (Εἴναι ἄλλωστε τὸ μόνο λάθος ποὺ διέρθυσε μόνος του ὁ ἐκδότης στὸ ἐπόμενο τεῦχος τῆς ΝΕ σ. 960).

Ἐλπίζω οἱ λίγες αὐτές παρατηρήσεις γὰ συντελοῦν κάπιος στὴν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου τοῦ νεανικοῦ αὐτοῦ ἔργου τοῦ Τερτσέτη. Ἀλλὰ ὑπάρχουν μέρη ποὺ δὲν μπορεῖ ν' ἀποκατασταθοῦν, ὑπάρχουν παραλείψεις («ἄδιάκτες», ὅπως δηλώνει ὁ ἐκδότης, λέεις) ποὺ δὲν μποροῦν φυσικὰ χωρὶς τὴν βοήθεια τοῦ χειρογράφου γὰ συμπληρωθοῦν. Ἐκείνο ποὺ χρειάζεται, ὅπως ἔγραψε καὶ παραπάνω, εἶναι γὰ γίγη μιὰ ὑπεύθυνη φροντισμένη καινούργια ἔκδοση, καὶ τὸ θαυμάτιο αὐτὸ κείμενο, ἔνα ἀπὸ τὰ ὀρατότερα τῆς πεζογραφίας μας, γὰ πάρη τὴν ίέση ποὺ τοῦ ταιριάζει σὲ ἀνθολογίες καὶ ἀναγνωστικὰ καὶ γὰ διδάσκη τοὺς μεταχειρίστερους γλώσσα καὶ φράγματα Ἑλληνικό.

ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Ε Ν Α Λ Ε Γ Κ Ω Μ Α

Μαζί μὲ τόσες ἄλλες παλιὲς συνήθειες ἔσθησε πιὰ σύμμερχ καὶ γι συνήθεια τῶν «λευκωμάτων», καὶ τοὺς ποιητές καὶ τοὺς λογίους δὲν τοὺς κυνηγοῦν πιὰ οἱ κάτοχοι τῶν χρυσοδειμένων λευκῶν σελίδων, γιὰ νὰ τοὺς ζητήσουν δυὸ στίχους ἢ ἔνα αὐτόγραφο. "Αλλοτε τὰ λευκώματα αὐτὰ ἔδιγαν ἔγαν τόνο — καὶ, πρέπει γὰ ὄμολογη/ῆ, πολλὲς φορὲς πγειμιατικόν — στὶς κοινωνικὲς σχέσεις, καὶ ὑπῆρχαν ποιητές (δ. Ἡλ. Τανταλίδης, δ. Α. Ρ. Ραγκαθῆς) ποὺ δὲ στάθηκαν, καθίης φαίνεται, καθόλου φειδωλοὶ στὶς σχετικὲς προσκλήσεις. "Ετσι τὰ «λευκώματα» μποροῦν γὰ ἐνδιαφέρουν ἀπὸ κάποιαν ἀποψή καὶ τὴν ἴστορια τῆς λογοτεχνίας· δὲν ήταν ἀλλωστε μόνο κυρίες ἢ δεσποινίδες τῆς καλῆς κοινωνίας ποὺ κρατοῦσαν τέτοια «λευκώματα», ἀλλὰ πολλὲς φορὲς καὶ ἀνθρωποι ποὺ

είχαν φτάσει σε κάποια περιωπή στά γράμματα ή στήν πολιτεία, δημος
ό Λεωνίδας Σγουράς, που τὸ λεύκωμά του βρίσκεται στήν 'Εθνική Βι-
βλιοθήκη'.

"Ενα παρόμοιο ένδιαφέρον λεύκωμα παρουσιάζει στὸ καλὸ ριθλο-
γραφικὸ περισσεικό του 'Ο Βιβλιόφιλος' 5 (1901) 25-30 σ. κ. Ἀγρε-
λος Ζαμπάκης. Βρίσκεται σήμερα στήν κατοχὴ τῆς κ. Ἐλένης Γ. Βλά-
χου, καὶ στὶς σελίδες του ἔχουν ὑπογράψει τὰ πιὸ γνωστὰ δυόμματα τῶν
τελευταίων δεκαετηρίδων τοῦ περασμένου αἰώνα: πολιτικοὶ (Κ. Κα-
νάρης, Δ. Βούλγαρης, Θ. Π. Δηλιγιάννης), καθηγητὲς Πανεπιστημίου
(Π. Καλλιγάζ, Κ. Παπαρργόπουλος, Ι. Πανταζίδης, Στ. Κουμανούδης),
λογοτέχνες καὶ λόγιοι (Α. Ρ. Ραγκαδῆς, Δ. Βερναρδάκης, Ἐμ. Ροΐδης,
Ἄχ. Παράσχος, Κωστῆς Ηλαχιάς, Ψυχάρης). Στὸ μικρὸ σημείωμα ποὺ
προτάσσει ὁ ἐκδότης χρονολογεῖ τὶς ἀναγραφὲς ἀνάμεσα στὰ χρόνια
1883-1893. Ἀλλὰ οἱ ὑπογραφὲς τοῦ Κ. Κανάρη καὶ τοῦ Δ. Βούλγαρη
μᾶς ὅδηγοῦν διποδήποτε πρὸ τὸ 1877 (χρονολογία τοῦ θανάτου
καὶ τῶν δυοῦ), ἐνώ πᾶλι τοῦ Σταμ. Δ. Βάλη (βλ. παρακάτω) ή ἀνα-
γραφὴ ἔχει τὴ χρονολογία 12 Μαΐου 1894.

Ιοιός ήταν ὁ κάτοχος τοῦ λεύκωμάτος που τὸν ἐτίμησαν τόσες δια-
λεχτὲς προσωπικότητες δὲν μπόρεσε νὰ ἔξαριθμῃ ὁ ἐκδότης. Ὁ κ.
Ἀλέξ. Φιλαδελφεύς, δι μόνος «ἐκ τῶν γραφάντων ἐπιζῶν», «δὲν ἐνθυ-
μεῖται πλέον», κατὰ τὸ στίχο τοῦ παλιοῦ ποιητῆ. 'Ωστόσο μὲ κάποια
προσπάθεια δὲν ήταν δύσκολο νὰ ἔξαριθμῇ τὸ σημεῖο τοῦ κατόχου.
Κρύβεται κάπως κιόλας στὸ ἀρχαϊκὸ ἐπίγραμμα ποὺ συνεισφέρει στὸ
λεύκωμα δ. Δ. Ν. Βερναρδάκης (βλ. καὶ γι' ἀντὸ παρακάτω): Λέον σ'
Ἐλαιε. Ἐπειτα, ὁρισμένοι λόγιοι καὶ λογοτέχνες, τοὺς στίχους ἢ τὰ
πεζὰ ποὺ ἔχουν ἀναγράψει στὸ λεύκωμα, τὰ συμπεριέλαχαν ὕστερώ-
τερα σὲ ἐκδόσεις ἔργων τους. Ἔτσι, τὸ διστιχὸ τοῦ Α. Ρ. Ραγκαδῆ τὸ
ἔκκλησικουμε δημοσιευμένο στὰ «Ἀπαντά» του² μὲ τὴν ἐπιγραφὴν
«Διακεκριμένοι Γάλλοι ἐπισκεφθέντος τὰς Ἀιγαίας». Καὶ δ
Ψυχάρης τὸ σύντομο — ἀλλὰ τόσο ὅμορφο — πεζὸ του τὸ ἔχει δημο-
σιεύσει στὰ «Ρόδια καὶ Μήλα» τόμ. 2 (1903) σ. 111 μὲ τὸν τίτλο «Ο
Παρθενώνας καὶ δημοτική», σὲ μιὰ συναγωγὴ παρόμοιων ἀνάλογων
δικῶν του κειμένων ποὺ τὰ παραθέτει μὲ τὸ γενικὸ τίτλο «Ρουκανί-
δια». Ἐκεῖ βρίσκουμε καὶ τὴ σημείωση: «Δημοσιεύτηκε στὴ φιλο-
θήκη τοῦ κ. Ὄλιστε (Ἀρσένη, Ποικίλη Στοά, 1891, σ. 395) καὶ

¹ Σπ. Αάμπρος, Ν. Ἐλληνοριν. 11 (1914) 190-192 καὶ Σ. Κονγέας αἰτ. 12 (1915) 116-119.

² Ἀπαντά τὰ Φιλολογικὰ Ἀλεξανδρου Ρίζου τοῦ Ραγκαδῆ, τόμ. 19 (Ἄθ. 1889) σ. 285.

³ Τὴ λέξη φιλοθήκη ἀντὶ γιὰ λεύκωμα καὶ ἀλλοῦ χρησιμοποιεῖ δ. Ψυχάρης.

μαζί με τα πανομοιότυπα των υπογραφών, και με τη σειρά της άναγραφής¹. Φαίνεται δτι τὰ πρῶτα φύλλα ὁ κάτοχος τὰ προόριζε γιὰ τοὺς περισσότερο ἐπισήμους ὑπογράφους κατὰ σειρὰ δ Δὸν Πέτρος τῆς Βραχιλίας,² ὁ καρδινάλιος Pitra, ὁ καρδινάλιος Lavigerie, ὁ μαρκήσιος de Queux de Saint-llilaire, καὶ οἱ Ἑλληνες πολιτικοὶ Κ. Κανάρης (ὁ πυρπολητής), Δ. Γ. Βούλγαρης, Α. Κουμουνδούρος, Θρ. Α. Ζατμῆς, Θ. Η. Δηλιγιάννης καὶ Δημ. Καλλιφρούδης (ό τελευταῖος χρονολογεῖ: 17 Ιουνίου 1877).³ Τοτερά ἀκολουθίου διάφορες ἀναγραφὲς τῶν ἔτῶν 1886-1888, καὶ τοτερά (στὰ μεταξὺ χρόνια ἵσως νὰ ἔλειπε ὁ κάτοχος ἀπὸ τὴν Ἀθήνα) ἀναγραφὲς τοῦ 1893, ἀπὸ τὸν Ιανουάριο ἕως τὸν Δεκέμβριο. Τελευταῖος (στὸ τελευταῖο, φαίνεται, φύλλο) ὑπογράφει ὁ ἴδιος ὁ κάτοχος ἐλληνικά: Λέων Α. Όλιβιέ (βλ. καὶ Βιβλιόφιλο ἔ. ἀ. σ. 25).

Ο Λέων Όλιβιέρος, η Όλιβιέ, δπως ὑπογράφεται καὶ ὁ ἴδιος καὶ τὸν γράφει καὶ ὁ Ψυχάρης, Léon Olivier δηλ., ὁ Λέων Ἐλαῖος τοῦ Βεργαρδάκη, ζοῦσε στὴν Ἀθήνα τὰ χρόνια αὐτά. Οἱ περισσότεροι ποὺ γράφουν στὸ λεύκωμα τιμοῦν καὶ τὸν ἴδιον, ἀλλὰ μαζὶ τιμοῦν καὶ τὴν πατρίδα του τὴν Γαλλία. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος ποὺ «αἱ περισσότεραι: σκέψεις καὶ γνῶμαι διαπνέονται ἀπὸ θυμασιμὸν καὶ ἀγάπην πρὸς τὸν γαλλικὸν λαόν», καὶ ὅχι ἐπειδὴ «ἡ προσοχὴ τοῦ πολιτισμένου κόσμου ἐστρέφετο [τότε] γύρω ἀπὸ τὰ ἀνήσυχα γεγονότα τῆς Γαλλίας πρὸς ἐγκαθίδρυσιν τῆς τρίτης καὶ δριστικῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας»⁴. Τοῦ Léon Olivier ξέρω τὸ ἀκόλουθα βιβλίο⁵:

1) Grammaire élémentaire du Grec moderne. Στοιχειώδης γραμματικὴ τῆς γεωτέρας Ἑλλάδος. Athènes 1886.

2) Γαλλικὴ γραμματικὴ ἐργασίθεισα ἐκ πατῶν τῶν ἀρίστων. Τόμος Α', φθογγολογικόν. Ἀθήνησι 1888.

3) Guide pratique d'Athènes et ses environs d'après les manuels des voyageurs de Baedeker, Joanne, etc. avec le plan de la ville. Athènes 1896, ἔκδοσις Charles Beck.

¹ Στὴν δημοσίευση, τοῦ «Βιβλιόφιλου» δὲν περιέχονται: ὅλα, καὶ δὲν κρατήσῃς ἡ σειρὰ τῆς ἀναγραφῆς. «Ἔτοι: ἔγινε τὸ λάθος, οἱ ἀναγραφὲς τοῦ Π. Καλλιγά καὶ τοῦ Π. Παπαρρηγοπούλου νὰ δημοσιευτοῦν δυό φορές. Σημειώνω ἐπίσης ἔνας ἄλλες ἀθλεψίες: σ. 25 ἀντὶ Ἀλέξ. Βεζάριους γρ. Ἀρασι, Βυζάντιος, Ἀνδρ. Συντρίβης ἀντὶ Ἀλέξ., καὶ στὴν ἀναγραφὴ τοῦ Θρ. Ζατμῆη μηγίστη ἀντὶ καλλίστη.

² Τὸ πανομοιότυπο τῆς ὑπογραφῆς (τοιούτῳ στὸ ἀντίτυπο ποὺ ἔχω ὑπόψη μου) λέγει σημαντικό. Διακρίνεται πάντως καθαρά: D. Pedro d'Alfazar.

³ Α. Ζατμάκης ἔ. ἀ.

⁴ Οἱ ἀρ. 1, 3-5 στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη (κατὰ τὸ σημείωμα τοῦ κ. Γ. Η. Κουσουνάρου, βλ. παραπάνω), ὁ ἀρ. 2 στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπ. Θεοσολογίκης.

4) Practical Guide to Athiens and the environs from the Handbooks for travellers of Baedeker, Joanne, etc. with a plan of the town. Athiens 1896, ἔκδοσις Charles Beck.

5) Μεταφραστικά ἀσκήσεις πρὸς χρῆσιν τῶν σπουδαζόντων τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν. Ἀθῆναι 1897.

"Ἄλλαξ βέβαια τὸ λεύκωμα δὲ συμπληρώθηκε μὲν εἰς δημοσιεύτη, καν τὸ 1894 στὴν «Ποικίλη Στοά» (στὶς ἀρχές φυσικὰ τοῦ χρόνου, ὅταν ἐκδίδονται τὰ 'Ημερολόγια). ἀλλωστε ὁ Olivier ἔμεινε ὡς τὸ 1897 τουλάχιστο στὴν 'Αθῆνα (βλ. τὰ τελευταῖα ἔργα του). Στὸν «Βιβλιόφιλο» δημοσιεύονται μερικές ἀπὸ τὶς ὑστερώτερες ἀντές ἀναγραφὲς ποὺ δὲν περιέχονται στὴν «Ποικίλη Στοά»: Παῦλος Νιρθάνας (βλόκηγρη, ἡ ἀναγραφὴ πανομοιότυπη), Δ. Βερναρδάκης, Η. Καρολίδης, Σταύρ. Δ. Βαλενίης (12 Μαΐου 1894), Εἰρ. Ἀσιώπιος, Α. Ηροδελέγγιος. Διὸ ἀπὸ τὶς ἀναγραφὲς ἀντές είναι περισσότερο ἐνδιαφέρουσες· κι' ἐπειδὴ δὲν ἔχουν δημοσιευτῇ στὴν «Ποικίλη Στοά» ἀξίζει νὰ τὶς προσέξουμε κάπως περισσότερο.

"Ο Δ. Βεργαρδάκης (βλ. καὶ παραπάνω) γράφει ἔνα ἀρχαϊκὸ ἐπίγραμμα σὲ ιαρθικοὺς τριμέτρους, μὲ κάποια διάθεση παιγγιδιάρικη. Στὴν δημοσίευση τοῦ «Βιβλιόφιλο» ὑπέρχουν μερικές παραναγκώσεις ποὺ βλάπτουν τὸ νόημα. Τὸ παραθέτω ἐδῶ διορθωμένο, δπως νομίζω πὼς θὰ ἔχῃ γραφτῇ στὸ λεύκωμα:

Ἐτὶ τοί γ' Ἀθῆναι· ἥσαν ὄντητοι λόγοι,
παῦροι, Λέον σ' Ἐλαιε, γράμμασίν τινες
προστίπορ ἀν ἐρδε τῷ λευκώματι·
τῦν δ', ἐκ βαθείας γὰρ πάρεστιν αἰθέρος
(ὧς πον σοφῶς εἴρηκε σοφὸς Εὐριπίδης)
λαβεῖν ἀμισθή, πᾶς τις ἥδεται λέγων
τὰ τ' ὅρτα καὶ μή· ζημίαν γὰρ οὐκ ἔχει.

(Στὸν «Βιβλιόφιλο»: στ. 1 'Ἐν τοῖς Ἀθήνησι'—στ. 2, 1. 7 ἡ στίχη, καὶ ἡ παρένθεση στὸν στ. 5, διορθώσεις δικές μου—στ. 4 δὲ—στ. 6 ἡ πέμπτη σοφὸς εὑρημένη στὸν Ε.).

Δηλαδή: "Αν στὴν 'Αθῆναι τὸ ἀγόραζαν τὰ λόγια, λίγοι, Λέον 'Ελαιε (Léon Olivier), θὰ ἔκεινοι ποὺ μὲ γράμματα θὰ σὲ προσφωνοῦσαν σὲ τοῦτο ἐδῶ τὸ λεύκωμα· τώρα ίμως, ἀφοῦ μπορεῖς γὰ πιάσης διορεάν δι τι λόγια θέλεις ἀπὸ τὸν ἀέρα γύρω μας τὸν βαθὺ (ἄπως κάπου σορὰ ἀλγήσεια τὸ εἶπε κι' δ σοφὸς δ Εὐριπίδης) ἡ καθένας μ' εὐχαριστησηγι κάθεται· καὶ λέει κι' δι τι εἶναι κι' δι τι δὲν εἶναι· γιατὶ δὲν ἔχει καμιὰ ζημιὰ ἀπὸ τοῦτο.

Ένδιαφέρον έχει και ή άναγραφή τοῦ Σταυ. Δ. Βάλβη γιὰ τὸν γλωσσικὸν τῆς φραντισιμό. Σὲ πολλὰ ἔξαστιχα¹ μὲ τὸν τίτλο «Ο Τυφλῖνος (Φωτογραφικὴ εἰκών)», δ. Βάλβης καταφέρεται: ἐναντίον τῶν δημοτικιστῶν, κυρίως τῶν λογοτεχνῶν, καὶ πιὸ πολὺ τοῦ Ψυχάρη, καὶ στὸ τέλος τὰ λέει πιὸ καθηρά καὶ σὲ πεζό: «οἱ σχισματικοὶ σύντοι τῶν γραμμάτων Βούλγαροι οἱ ἔχοντες ἔξαρχον τὸν Ἰωάννην Ψυχάρην». Ο «Τυφλῖνος» εἶγαι δ ἀμαθῆς ποὺ «καταβιθρώσκει φύλλα τῆς Ἐστίας», Έπου μαθαίνει: «ὅτι οὐδὲν δ Κοραΐς οημαίνει — καὶ διὰ τοῦτος οἱ ἥλιοι ἐν γένει — Ψυχάρης, Σολωμός καὶ Βηλαρᾶς!» Κοροϊδεύει παρακάτω τὸν «γλύπτην τῶν οἰκισμῶν “Εἴδωλων”» (τὸν Ροΐδη), τὰ βάζει μὲ τὴν ἐφημερίδα «Τὸ “Αστυ” καὶ σ’ ἔνα ἔξαστιχο κοροϊδεύει: θλους μαζί:

*Tίς δμως δέον νὰ προτείνῃ, τίς;
Ο Ἔφταλιώτης δὲ Σταλακτίτης
ἡ δ σιιλπνὸς τοῦ Στέφα Μαργαρίτης
ἡ δ Ἔφταψυχος Τραγούνδιστής;...
Εἰς μόρον, εἰς, εἰς δν ἡ θεία χάρις
πυκνὴ κατῆλθερ, δ κλεινὸς Ψυχάρης!*

Εἶγαι κυρίως ή συντροφιὰ τῆς «Ἐστίας» ποὺ σατιρίζει ἑδῶ, καὶ δμολογουμένως δχ: χωρὶς κάποιο πνεῦμα, δ γλωσσικύτωρ Βάλβης. Ο «Ἐφταλιώτης» στὴν «Ἐστία» εἶχε πρωτοπαρουσιαστῆ, ἐκεῖ εἶχαν δημοσιευτῆ καὶ τὰ «Τραγούνδια ξεγιτευμένου» καὶ τὰ «Σογέττα» του ποὺ τόσο θόρυβο εἶχαν προκαλέσει μὲ τὴν ἀπόρριψή τους στὸν Φιλαδέλφειο τοῦ 1891², δ Σταλακτίτης εἶγαι δ Γ. Δροσίνης, διευθυντῆς τῆς Ἐστίας ὡς τὸ 1894· οι «Σταλακτίται» εἶγαι ή δεύτερη ποιητική του συλλογὴ (Αθ. 1881). Τοῦ Στέφα Μαργαρίτη δημοάζει τὸν Γρ. Ξενόπουλο· τὸ μυθιστόρημά του «Μαργαρίτα Στέφα» μόλις εἶχε δημοσιευτῆ στὴν Ἐστία τοῦ 1893 (δεύτερο ἔξαμηνο). Καὶ «Ἐφταψυχος Τραγούνδις» (δημοσιευμένο ὑστερώτερα στὴν «Πολιτεία καὶ Μοναξιά») εἶχε πρωτοδημοσιευτῆ κ?³ αὐτὸς στὴν «Ἐστία» τοῦ 1893⁴. «Καὶ ἐκ τῶν ἐπταψύχων τραγωδίων - τὸ ἄνθος δρέπει τῆς ποιητικῆς» δ Τυφλῖνος, ἀναφέρει πάλι δ Βάλβης σὲ προηγούμενο ἔξαστιχο.

¹ Ο ἐκδότης, γιὰ σίκονομία χώρων. Δημοσιεύει: διὰ στίχους στὴν ιδιαίτερη, χωρίζοντας μὲ παύλα (ἴστοι: καὶ στὸ ἐπίγραμμα τοῦ Βερνυρδάκη). Δὲν φανταζομαι γά εἶναι μὲ τὸν τρόπο αὕτου γραμμένα στὸ λεύκωμα.

² Βλ. Αἰνου Πολίτη, Ἀργύρης Ἐφταλιώτης, ΝΕ 46 (1919) 1117.

³ Ἐστία 1893, β' ἔξαμ.. σ. 211. Βλ. καὶ Ι'. Κ. Κατσίμαλη, Βιβλιογραφία β. ἀ. σ. 24, ἀρ. 327.

Τὸ σατιρικὸ ποίημα τοῦ Στεφ. Βάλβηγι ἵσως γὰρ γράφτηκε σὰν ἀπάντηση στὴν ἀναγραφὴ τοῦ Ψυχάρη στὸ ίδιο λεύκωμα. Οἱ ίδιοι δὲ Βάλβηγις στὸ φύλλο 362 (28 Δεκ. 1893) τῆς «Νέας Ἐφημερίδος», μὲ νημερομηνίᾳ 15 Δεκεμβρίου καὶ μὲ τὸν τίτλο «Εἰκών ἀλγήθεστάτη» ἀπεκτᾶσθαι κείμενο τοῦ Ψυχάρη, ποὺ τὸ παραθέτει ὀλόκληρο, παίργυντάς το ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸ λεύκωμα, πρὶν ἀπὸ τὴν δημοσίευση στὴν «Ποικίλη Στοά»¹. Οἱ Ψυχάρης μιλᾶ γιὰ τὰ «φτυχὰ σπιτάκια» κατω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη καὶ τὰ παρομοιάζει μὲ τὴν δημοσιεύσην. Οἱ Βάλβηγις μιλᾶ μὲ περιφρόνηση γιὰ τὸ «Ἀναριώτικα» καὶ τελειώνει μὲ τὸ ἔξῆς δίστιχο:

Τὰ Ἀναριώτικα, σοφέ, λατρεύοντοι τὸ φλῖνοι
καὶ τὴν σεπτήν τὸν Ἀκρόπολιν ἐκόσμησαν τιτηνοι!...

ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

¹ «Ἐν τῷ ρυθ’ οελίδι τοῦ λευκόμιατος τοῦ κ. Λέοντος Ὁλιθέρου ἐ κ. Ἰωάννης Ψυχάρης ἔγραψε πρὸς φωτισμὸν ἡμῖν τὰ ἔξῆς:» (παραθέτει τὸ κείμενο). Οἱ Ψυχάρης, Ρέδα καὶ Μῆλος ἐ. ἂ., παραπέμπει στὴν «Νέα Ἐφημερίδα», μάλος γιὰ γὰρ δηλώσῃ πώς δημοσιεύτηκε ἐκεῖ τὸ κείμενό του!